

Sekundaarinimiä ja opettajien viittausionimiä

1. Sekundaarinimien kategoria

1.1. Henkilönnimien primaarisuus ja sekundaarisuus

Ihmisellä on niin sanotuissa länsimaisissa yhteiskunnissa nimi, nykyisin tavallisesti etunimi¹ tai useampia etunimiä ja sukunimi. Se etunimi, jota tavallisesti käytetään, kun kaikkia ei luetella, on kutsumanimi. Virallisesta etunimestä ja sukunimestä ja myös näiden vakiokonnektiosta voi käyttää termiä **primaarinimi**. Nykyisissä suomalaisissa oloissa primaarinimi on se, josta säädetään etunimilaissa (ja etunimiasetuksessa) ja sukunimilaissa; primaarinimen voi laeissa säädettyillä tavoilla vaihtaa toiseksi primaarinimeksi, ja esimerkiksi jos nainen ottaa avioituessaan tyttönimensä tilalle miehen sukunimen, tämä on hänen uusi primaarinimensä.

Primaarinimeen liittyvänä tai sen asemesta ihmisestä voi käyttää hänen johonkin ominaisuuteensa tai elämäntapahtumaansa perustuvaa ”liikanimeä” tai primaarinimen morfologista muunnosta. Tällaisista voi käyttää termiä **sekundaarinimi**.² Nykykielisisissä teksteissä tavallisia sekundaarinimiä ovat varsinkin hallitsijoiden etunimeen liitetyt lisänimet, epiteetit, niin kuin *Suuri* konnektiiossa *Pietari Suuri*. Turun Suomalaisessa Klassillisessa lyseossa muuan I luokan oppilas 1940-luvun alussa sanoi kesken tuntia ”miau”, ja aikuisena

¹ **Etunimi** on tässä artikkelissa termi, joka ei edellytä mitään jälkinimeä (sukunimeä tms.).

² Tarkoitan tässä primaarisuudella ja sekundaarisuudella nimijärjestelmän sisäistä statusta enkä nimien ajallista relaatiota sinänsä. Peter McClure 1981 sanoo sekundaareiksi muodoiksi etunimen ja sukunimen fonologisia, morfologisia ja leksikaalisia muunnelmia, joihin nähden virallinen etu- ja sukunimi ovat primaareja, mutta hänen mukaansa tavalliset liikanimet muodostavat primaaristen liikanimien kategorian. Yhden jaon mukaan primaarimuodosteeksi (Primärbildungen) on sanottu nimiä, joissa leksikaalisten elementtien semantiikka vastaa läpinäkyvästi nimeämisen motivaatiota, ja sekundaarimuodosteessa (Sekundärbildungen) tällaista läpinäkyvyyttä ei enää ole (Kunze 1998, 25).

häntä sanottiin yhä Kissaksi, mutta syytä ei enää yleisesti tiedetty. Kotioloissa ja tuttavapiirissä käytetään etunimen muunnoksia, esim. Matista nimeä *Masa*, Liisasta nimeä *Lissu* ja aikoinaan Kustaasta nimeä *Kustu* tai *Kusti*. Lapsesta voidaan käyttää läpinäkymätöntä hellittelynimeä, joka saattaa perustua jokeluteluvaiheen ilmaukseen, esim. *Poppe*, *Toffe*, *Tättä*, ja näillä on taipumus seurata kantajaansa läpi elämän. Sekundaareja nimiä ovat myös salanimet ja peitenimet.

Koululaisilla on ollut tapana käyttää opettajistaan sekundaarinimiä. Aikoinaan Turun Suomalaisessa Klassillisessa Lyseossa oli ulkoiselta hahmoltaan tolppaa muistuttava pitkä laihanlainen miesopettaja, jonka liikanimi oli *Tolppa* (Koski 1992, 24), ja voimistelunopettajana lyhyt mies, liikanimeltään *Pätkä*, ja samoihin aikoihin Snellmanin kansakoulussa oli pahvitöitä opettavan naisen liikanimenä *Pahvi-Mantu*. Sekundaarinimi ei aina ole läpinäkyvä. Kukaan ei oikein varmasti tuntunut tietävän, miksi Snellmanin koulun laulunopettaja 1930-luvulla oli *Kuppari*, mutta nimen arveltiin jotenkin liittyvän kurinpitotoimiin. Opettajien sekundaarinimiä ovat myös primaarin etu- tai sukunimen morfologiset muunnokset. Snellmanin kansakoulussa 1930-luvulla opettaja Kuusisto oli sekundaarinimeltään *Kustu*.³

Tässä artikkelissa on ensin sekundaarinimien kategorioinnin ja historian esittelyä, ja toisena aiheena on se, miten vanhan koulujärjestelmän oppikoulussa oppilaat viittasivat opettajiinsa. Fokuksena on opettajien viittaussnimistö turkulaisessa lyseossa vuosina 1903–1976 (Turun Suomalainen Reaalilyseo 1903–1914, Turun Suomalainen Lyseo 1914–1950, Turun lyseo 1950–1976), tässä *lyseo*. Vertailuaineistoa on uuden järjestelmän mukaiseksi muutetusta koulusta (nimeltään ensin Museomäen koulu ja Museomäen lukio, sitten Turun Lyseon koulu ja Turun Lyseon lukio). Ulkopuolista vertailuaineistoa on eräistä Turun, Turun ylämaan, Satakunnan ja Hämeen kouluista.

1.2. Mallit nimeämisessä

Tavallisimmin nimet annetaan vallitsevien mallien mukaan (Kiviniemi 1971, 131–135, 1976, 6 ja 1977; Šrámek 1972–3; henkilönnimien osalta esim. Blanár 1978, 1991, 1996; Paikkala 2004, 44–50). **Nimeämismalliin** (Benennungsmodell) kuuluu se, millaisilla sisällöllisillä perusteilla nimi on säilytetty kantajalleen, ja **sanamuodostusmalliin** (Wortbildungsmodell) kuuluu nimen

³ Informantit mainitaan lähdeluettelossa, mutta tekstissä heihin ei kohta kohdalta viitata erikseen. Kun kyseessä ei ole opinnäyte, sallittaneen, että myös kirjoittaja tuntee aiheensa (Snellmanin kansakoulun oppilaana 1930-luvulla ja Turun lyseon oppilaana 1941–49, opettajana 1954–63) tarvitsematta dokumentoida jokaista detaljia. Monet tiedot olivat aikoinaan Turun koulu- ja maailmassa yleisesti tunnettuja. – Kiitän kahta anonyymia arvioijaa kommentteista.

morfologia. Nimeämismallin sisällölliset perusteet edustavat *proprismanttiikan* eli *onymisen semantiikan* (onymische Semantik)⁴ piirteistöjä. Henkilönnimien piirteinä on esitetty sukupuoli (Sexus-Systeme), ryhmään kuuluvuus ja paikkaan kuuluvuus, sukulaisuus (sukunimet periytyvät), säädyn ilmaiseminen ja ominaisuuden ilmaiseminen. Henkilönnimitutkimuksessa 1970-luvulta alkaen on yhtenä keskeisenä juonteena nimistön suhde nimenantoyhteyteen sosiaalisessa mielessä (esim. Blanár 1978).

Kaikki onyymiset piirteet eivät ole relevantteja kaikissa henkilönnimiluokissa, jotka suomessa ovat etunimet, sukunimet ja ns. liikanimet. Nimien semantiikka on nähty samanlaisena kuin persoonapronominien: kummassakin kategoriassa ovat piirteet [definiittinen] ja [singulaarinen], joita puusta katsoen voisi pitää universaaleina (niin kuin ennen oli tapana sanoa). Etunimimallassa on yhtenä prototyyppisenä piirteenä sukupuolidistinktio, niin kuin indogermaanisten kielten persoonapronominien järjestelmässä ja länsimaisessa etunimistössä, esim. piirre [naispuolinen] englannin sanoissa *she* ja *Mary* (Van Langendonck 1997, 40). Kielittäin on myös samoja nimiä sekä miehillä että naisilla.⁵ Suomen nykyisessä sukunimijärjestelmässä ei ole sukupuolidistinktiota, mutta länsisuomalaiseen epäviralliseen sukunimimalliin on kuulunut ainakin 1800-luvun loppupuolelta sukupuolipiirteen ja aviosuhdepiirteen sisältävän morfeemin *ska* fakultatiivinen käyttö, niin kuin *Aaltoska, Järviskä*.⁶ Liikanimillä ei ole systemaattisesti sukupuolipiirteen distinktiota, mutta useat metaforat seuraavat kuvan seksusta, esimerkiksi joihinkin ammatin nimityksiin on ollut vakiintuneena jompikumpi sukupuoli semanttiseksi tunnusmerkiksi (Koski 1978, 120–121). Lyseossa liikanimeä *Suutari* olisi tuskin annettu 1900-luvun alussa naisopettajalle, ja Turun Suomalaisen Yhteiskoulun (TSYK) liikanimi *Karjakko* ei olisi 1940-luvulla luontunut miesopettajalle. Myös fik-

⁴ Termistä *onymi* (*Onym*) 'properi' ja sen johdoksista ks. Witkowski 1996, 288–289 ja Paikkala 2004.

⁵ Suomessa on erilaista alueellista vakiintuneisuutta, esim. *Kaino* ja *Vieno* ovat olleet Turun puolella leimallisesti miehen nimiä, ja *Aale* oli aikoinaan Etelä-Suomessa naisen nimi ja Pohjois-Suomessa miehen nimi (Kiviniemi 1982, 192–201). Kiviniemen aineistossa on satakunta nimeä, joita on käytetty sekä miehistä että naisista. Joukossa on tyttölapselle annettuja selviä miehennimiä (*August, Heikki, Juho, Kalle, Keijo, Kustaa, Matti*) ja poikalapselle annettuja naisennimiä (esim. *Alli, Maria, Toini*), mutta on myös nimiä, joita ei voi mitenkään osoittaa vain jommallekummalle sukupuolelle kuuluvaksi.

⁶ Johdinmorfeemi *ska* on ruotsalaisperäinen (eri johdin kuin karjalaismurteiden deminutiivinen *ska*, esim. *Ivaska, Timoska*), ja sitä on esiintynyt ainakin 1880-luvulta lähtien (esim. Paikkala 2004, 139, 548, 621). Liittyessään *nen*-sukunimiin *ska* poistaa *nen*-johtimen, niin että *Aaltoska* tulee sukunimistä *Aalto* ja *Aaltonen*. Vanhastaan itämurteiden sukunimijärjestelmässä on ollut naispuolisuutta merkitsevä *tar*-johdin, joka liitettiin isän (ei siis aviomiehen) sukunimeen (Paikkala 2004, 556–559). Slaavilaisella kielialueella sukunimijärjestelmässä naisen sukunimi on tunnusmerkkinen siten, että tunnusmerkittömään sukunimeen liitetään feminiinjohdin, esim. venäjässä *Stalin* ja tyttären nimi *Stalina, Hruštšev* ja vaimon nimi *Hruštševa*, tšekissä Emil *Zatopek* ja Dana *Zatopkova*.

tiivisten olentojen nimiä annetaan prototyypillisesti metaforiseksi liikanimeksi vain saman sukupuolen opettajille, niin kuin *Batman* miesopettajan ja *Helena* naisopettajan liikanimeksi.⁷

Proprit poikkeavat appellatiiveista ainakin siinä, että ne viittaavat vain yksilöön eivätkä luokkaan tai käsitteeseen. Lyseossa *Suutari* viittasi vain lehtori Airolaan eikä ammattisuutareiden luokkaan. Tällä *Suutari*-proprilla ei ollut denotatiivista merkitystä sillä tavalla kuin *suutari*-appellatiivilla on. Airola ei ollut suutari. Vaikka muissakin kouluissa olisi ollut ”Suutari”, he eivät olisi muodostaneet mitään Suutarien luokkaa, niin kuin eivät Ailitkaan muodostaneet Ailien luokkaa. Sanat *reksi* rehtoria, *vaksi* vahtimestaria tai *talkkari* talonmiestä tarkoittavana ovat appellatiivin arkimuunnoksia eivätkä propreja, vaikka niitä käytetään samoin rekisterisidonnaisin ehdoin. Niillä voi viitata käsitteeseen niin kuin appellatiiveilla, esim. *Hän on hyvä reksi* (mutta ei **Hän on hyvä Iivari* esim. rehtori Iivari Vanajasta).

Voi sanoa, että entiteetin nimeäminen nimellä osoittaa prototyypillisesti entiteetin kuuluvuuden tiettyyn semanttiseen luokkaan.⁸ Tämä on sitä, että propriin liittyy ”kategoriaalinen presuppositio” eli nimeäjä ja kuulija molemmat tietävät, että *Iivari* on miespuolisen ja *Aili* naispuolisen ihmisen nimi. Kahdesta naisesta sanotun lauseen *Täällä on kaksi Jennyä* mahdollisuus perustuu siihen, että Jennyt kuuluvat samaan kategoriaan. Se ei ole Jennyjen kategoria (niin kuin lauseessa *Täällä on kaksi opettajaa* opettajien kategoria), vaan se on etunimien kategoria, missä *Jenny* presupponoi naispuolisten ihmisten kategorian. Henkilöviitteisten proprien kategoriat (etunimet, sukunimet, liikanimet) voi tarpeen vaatiessa jakaa alakategorioihin niin kuin etunimikategoria miestennimiin ja naistennimiin. Kun sanotaan, että *Iivari* on pojan/miehen nimi, *Aili* tytön/naisen nimi ja *Musti* koiran nimi ja että *Aili* voisi olla myös veneen tai laivan nimi, on puhe proprileksemeistä.

Ajatukset proprien kategoriaalisesta presuppositiosta ja proprileksemeistä ovat hienosäätöä siihen perinteiseen väittämään, ettei propreilla ole käsitteellistä sisältöä. Nimien *Matti*, *Iivari* ja *Aili* voi sanoa olevan prototyypillisesti etunimileksemejä ja nimien *Virtanen*, *Virta* ja *Hakala* prototyypillisesti sukunimileksemejä. Kaikki suomenkieliset tietävät tällaisten kuuluvan kielen sanastoon yhtä hyvin kuin sanojen *poika*, *tyttö* ja *opettaja*. Kuitenkin on pal-

⁷ Tekstissä ihmistä tarkoittava spontaani metafora ei aina välttämättä noudata kuvan seksusta. Esimerkiksi emakkosikaa merkitsevät saksan *Sau* ja ruotsin *sugga* ja joskus myös englannin *sow* sopivat metaforina yhtä hyvin mieheen kuin naiseenkin viitattaessa (Koski 1992, 27).

⁸ Willy Van Langendonck (1997) siteeraa Jerzy Kuryłowiczin postuumia artikkelia 1980 The linguistic status of proper nouns (names), *Onomastica* 25: ”To name a thing is to indicate it within a given semantic class.” Langendonck korostaa proprikategorian ja proprileksemin käsitteiden erilläänpitoa.

jon etu- ja sukunimiä, joita suurin osa suomalaisista ei ole koskaan kuullutkaan, samoin kuin kukaan ei tunne kielen kaikkia sanoja.⁹

1.3. Sekundaaristen nimien historiaa

Lähi-idän ja Euroopan kulttuureissa oli alkuaan yksinimijärjestelmä (siis vain etunimi), esim. *Mooses*, *Perikles*, *Wulfila*, jossa nimi perustui aina jotakin merkitsevään lekseemiin. Nimet olivat yksiosaisia (yhdistämättömiä) tai kaksoisosaisia¹⁰, ja yhtenä sananmuodostusmallina oli seemiläiskielissä ns. lauseniemi, jollainen näyttäisi löytyvän eräiden yhdistämättömien nimien etymologiselta taustalta.¹¹

Ihmiselle saatettiin antaa uusi nimi. Eräs isoisänsä mukaan nimetty kreikkalainen *Aristokles* sai opettajaltaan toisen nimen *Platon* 'harteikas', jolla hänet sitten tunnetaan. Vanhassa testamentissa kerrotaan, miten Babylonian kuningas Nebukadnessar määräsi kaldealaiset nimet hoviinsa tuoduille juutalaispojille: Daniel > Beltesassar, Hananja > Sadrak, Misael > Mesak, Asarja > Abed-Nego (Dan. 1:7). Uudessa testamentissa opetuslapsi Markuksen alkuperäinen nimi oli Johannes (Ap.t. 12:12 "sen Johanneksen, jota kutsutaan Markukseksi").

Kreikkalaisessa maailmassa alkoi hellenistisenä kautena yksinimijärjestelmä kehittyä siten, että vapaiden miesten nimeen lisättiin epiteetti, niin kuin Demetrios *Faleronilainen*, Ptolemaios *Soter* 'pelastaja', Dion *Khrystosomos* 'kultasuu'. Palestiinassa näkyy olleen kreikkalaistyyppinen nimijärjestelmä, esim. Johannes *Kastaja*, Juudas *Iskariot*, Maria *Magdaleena* ('Magdalasta kotoisin oleva'), Jeesus *Kristus* (kreikan *khristos* 'voideltu'), Simon *Pietari* (*Petros*, kreikan *petra* 'kallio')¹².

⁹ Esimerkiksi *Naani* naisen ja *Aatovi* miehen nimenä ovat vähäisessä määrin esiintyneet 1900-luvun taitteessa Oulun läänissä (Kiviniemi 1982, 243–348). Yleisimpien suomen etunimien leksikaalinen frekvenssi on pari kolme sataa tuhatta ja yleisimpien sukunimien frekvenssi vuonna 2003 oli yli 20000 (Kiviniemi 1982, 243–348; Paikkala 2004, 230–382).

¹⁰ Indoeurooppalaisille kielille muinaisintiaasta asti ovat olleet ominaisia ns. ditemaattiset (dithematische) yhdyssnimet, esim. kreikan *Demo+sthenes*, keltin *Touto+rix* ja muinaisyläsaksan *Thiot+rich* koostuvat elementeistä 'kansa' ja 'mahtava'. Myös läntisissä itämerensuomalaisissa kielissä liivissä, virossa ja suomessa on ollut esikristillisellä ajalla kaksoisosaisia nimiä, esim. Henrikronikassa 1200-luvun taitteessa suomalainen *Kaikkivalta* ja liiviläinen "Lembewalde" (ks. Stoebe 1964).

¹¹ Käsitukset lauseniimistä perustuvat Vanhaan testamenttiin, esim. *Immanuel* alkuaan 'Jumala on kansamme', suomennosten *Sakarja* alkuaan 'Jahve muistaa'. Tällaisissa raamatullisissa nimissä on Jumalaa tarkoittava elementti tyypistettynä, ja tämän teeman vuoksi niistä käytetään termiä "Theophpor". (Kiviniemi 1982, 78; Kunze 1998, 18–19, 27.)

¹² Jeesus puhui arameaa, ja hänen Simonille antamansa nimi oli arameaksi *Keefas* 'kallio', mutta kreikankielisestä tekstistä on yleisemmin vakiintunut *Petros* (suom. *Pietari*). Simonista käytettiin joko kaksoisnimeä *Simon Pietari* tai pelkkää *Simon*-nimeä tai pelkkää *Pietari*-nimeä, samoin Jeesusta sanottiin Jeesukseksi Kristukseksi tai pelkästään Jeesukseksi tai pelkästään Kristukseksi. Jälkimmäinen nimi oli tavallisesti epiteetti. Oli eräs Joosef, jota apostolit sanoivat Bar-

Roomalaisilla oli klassisella kaudella kolminimijärjestelmä. Etunimen (prenomen) ja suvun nimen (nomen) perään lisättiin yksilöivä lisänimi (cognomen), joka voi vakiintua sukuhaaran nimeksi: Caius Julius *Caesar* ('tuuhea-tukkainen'), Publius Cornelius *Scipio* ('sauva'), myös *Caecus* ('sokea'), *Catullus* ('pentu'), *Plautus* ('lattajalka'), *Valens* ('voimakas'), *Victor* ('voittaja'). Sukuhaaran nimen lisäksi saattoi olla vielä yksilöllinen lisänimi (supernomen), niin kuin Lucius Cornelius *Scipio Barbatus* ('parrakas'), M. Fulvius *Bambalio* ('änkyttäjä'). Omaa malliaan noudattivat ns. kunnianimet, esim. Publius Cornelius *Scipio Africanus* karthagolaisista saavutetun voiton kunniaksi. Tavallisesti käytettiin yhtä tai kahta jonon viimeistä nimeä, niin että lisänimi tuli mukaan, esim. *Caesar* tai Pontius *Pilatus* ('keihäsmies').

Supernomen voitiin merkitä ikään kuin primaarinimen vastakohtana partikkelin *qui et ~ sive* tms. välityksellä primaarinimen perään (*M. Plotius Paulus qui et Zosimus*) tai *signo*-sanana välityksellä (ns. signum-supernomen, esim. *Trebius Justus signo Asellus*) tai piirtokirjoituksissa rivin ylä- tai alapuolelle, millä pyrittiin pragmaattisesti samaan kuin nykyisin lainausmerkkien käytöllä (*Olavi "Tankki" Salonen, "Ankka" Tuominen*); näin osoitettiin sekundaarinimen status primaarinimeen nähden. Antiikin ajan lopulla Roomassa palattiin yksinimijärjestelmään ilmeisesti valtakunnan muiden osien mallin mukaan. (Kiviniemi 1982, 77–83; Solin 2002; Paikkala 2004, 79–84.)

Skandinaavisia kuninkaiden ja päälliköiden lisänimiä olivat paitsi sellaiset kuin Suuri ja Pyhä myös *Ejegod* ('ikihyvä'), *Emune* ('ikimuistettava'), *Sejr* ja *Segersäll* ('voittoisa'), *Vittfarne* ('kaukomatkaaja'), *Aistfari* ('idänkävijä'), *Jorsalafari* ('Jerusaleminkävijä'), *Hárfagri* ('kaunotukka'), *Hárrái* ('ankara'), *Hein* ('vuolukivi' pehmeän luonteen perusteella), *Kyrre* ('hiljainen'), ruotsin *Lespe och halte* ('sammalkieli ja nilkku'); muinaisnorjasta on merkitty fraasimaisia nimiä, esim. *Guðmundr Guði pekk*, *Olarftvennum brúni*; bahuvriihiyhdyssanoja ovat esim. *Tveskæg* ('kaksiparta'), *Kråkrygg* ('koukkuselkä') ja *Barfot* (ks. KLN VIII, 315–330; Kiviniemi 1982, 49–50). Saksalaisessa kauppasopimuksessa vuonna 1269 oli mm. "walther der Brenner", "Johannes der wize" ja "wernher der mezier" (Kunze 1998, 58). Niin kuin asiakirjoista näkyy, kaikki tällaiset liikanimet (lisänimet) esiintyivät aina primaarin etunimen perässä, eli ne olivat omana aikanaan synsemanttisia. Kokonaisuutena autosemanttisia yksikköjä olivat sellaiset epiteetilliset yhdysnimet kuin saksassa *Ochsen-Jodl* eräästä härkäparin varastaneesta miehestä (1669 Grimm & Grimm).

nabakseksi (arameankielisen lohduttajaa merkitsevän sanan kreikkalaisväännös). Sitten oli "Tuomas, josta käytettiin nimeä Didymos" (Tuomas-nimi perustuu aramean sanaan *te oma* 'kaksonen', kreikan *didymos* 'kaksonen'). Yksi oli *Simon Kananeus*, kreikannettuna *Simon zelotes*, suomennettuna *Simon, jota kutsuttiin kiivailijaksi*; kaikki kolme epiteettiä viittaavat seloottien vapautuspuolueeseen (*zelotes* sananmukaisesti 'kiivailija'), ja vielä oli *Simon, josta käytettiin nimeä Niger*, millä on arveltu tarkoitettavan, että mies oli afrikkalainen (latinan *niger* 'musta').

Itämerensuomalaisilla oli yksinimijärjestelmä, mutta ilmeisen aikaisin on alettu käyttää synsemanttisia lisänimiä, joista osasta kehittyi sitten sukunimiä. Sekä länsi- että itäsuomalaisia miesten lisänimiä olivat 1400- ja 1500-luvulla eläinmetaforat *Susi*, *Härkä*, *Karju*, *Mulli*, *Rotta*, *Käki*, *Haukka*, *Sotka*, *Kukkoi*, *Kana* (1470 ”Lars Kana” Kaakkois-Hämessä), *Pöllö*, *Haahka*, *Huuhkaja*, karakteristisen piirteen nimitykset *Kurittu* ’vasenkätinen’, *Liuha* ja *Taku*, ammatinnimitykset *Seppä*, *Kauppamies*, *Saksa* ’kauppias’ ja *Pappi*, sosiaalista asemaa merkitsevä *Koturi* ’loinen’, etnonyymit *Hämäläinen*, *Karjalainen*, *Ryssä* ja *Puolakka*. Lisänimet olivat monomorfeemisia sanoja, johdoksia ja yhdyssanoja; bahuivriiheja olivat mm. *Rapareisi*, *Roskahäntä*, *Karvakieli*, *Nahkanenä*, *Palkomaha*, *Suuripää*, *Mustapää*, *Valkeapää*, *Kaharapää* ja *Risupää*. Autosemanttisia yhdysnimiä olivat *Vähä-Jaakko*, *Rauta-Pieti*, *Ohto-Pieti* ja *Susi-Lauri* (ks. Kiviniemi 1982, 31, 49–56; Nissilä 1954; Närhi 1972; Kepsu 1972).

Antiikin ja germaanisten kulttuurien liikanimistöissä keskeisiä malleja olivat nimenkantajan kotiseudun, sosiaalisen aseman (ammatin tms.), mentaalisen piirteen tai fyysisen piirteen tai puhettavan ilmaiseminen, erityisesti vielä hiusten tai parran luonnehdinta (*Caesar*, *Barbatus*, *Hárfagri*, *Tveskæg*; *Barbarossa* ’punaparta’, ja Rooman keisari 800-luvulla Kaarle *Kaljupää*). Tällaiset mallit esiintyivät myös vanhassa suomalaisessa liikanimistöissä ja sittemmin opettajien liikanimistöissä. Antiikin liikanimistöissä oli eläinmetaforiakin (theriophor). Kreikkalaisen entisen vedenkantajan ja nyrkkeilijän, sittemmin taidemaalarin Kleanteen liikanimenä oli aasia merkitsevä sana, ja toisen vuosisadan lopulla jKr. vakiintuneen kreikkalaisperäisen tavan mukainen yksi signum-supernomen oli *Asellus* (Paikkala 2004, 82), deminutiivi *asinus*-sanasta. Roomalaisia lisänimiä (cognomen) olivat myös *Craccus* (’korppi’) ja derivaatat *Asinius* (sanasta *asinus*) ja *Vitellius* (vasikan nimityksen deminutiivista *vitellus*). Ei kuitenkaan voi osoittaa sellaista eläinmetaforiin perustuvaa produktiivista nimeämismallia niin kuin suomessa oli vielä keskiajan lopulla. Toinen asia on germaaninen (myös skandinaavinen) nimimagiaan perustuva eläinten nimitysten käyttö primaarinimenä, eräänlaiset in spe -metaforat. Tätä tapaa ihmettelivät ja oudoksuivat roomalaiset: ”Barbaareilla on tapana antaa pojilleen aggressiivisten petojen ja villieläinten nimiä, koska he pitivät poikien taistelunvalmiutta kunnia-asianaan” (500–600-luvun tekstistä Kunze 1998, 27). Poikien etunimeksi annettiin sana, joka merkitsi karhua, sutta, villisikaa, näättä, hirveä, sonnia, pässiä, käärmettä, kotkaa, haukkaa, korppia, varista ja joutsenta (Kunze mp.). Muinaisruotsin eläimennimiepiteetit edustavat laajempaakin faunaa, mukana esim. *Höna*, *Ko*, *Flugha* (KLNLM XVIII mp.), ja ovat tässä mielessä lähempänä suomen kuin saksan mallia.

1.4. Etunimen variointia

Saksalaiselta kielialueelta on tunnettu 2. vuosituhannen taitteesta alkaen tendenssiä tyypistää nimiä (Kurzformen, Kurznamen). Keinoja olivat tavupainon muutokseen liittyvät lopun poisto (*Johannes* > *Johann*, *Bernhart* > *Benn*, *Magdalena* > *Magda*) ja alun poisto (originaalissa paino jälkitavalla: *Johannes* > *Hannes*, *Magdalena* > *Lena*; yhdyssanoissa *Hildebrant* > *Brant*; nyky-saksassa *Eleonora* > *Nora*, *Alexandra* > *Sandra*) ja 1200-luvulta keskeltä supistaminen (*Hannes* > *Hans*, *Rudolf* > *Rolf*) (Kunze 1998). Muuntelu oli vierasnimien mukauttamista (Anpassung) kohdekielen fonologiaan, myös produktiivisiin äänne muutoksiin, ja morfologiaan (muinaisyläsaksassa *Hedwig* > *Hed+za* > *Hezza*).¹³ Sisäkonsonantismien sievennys geminaataksi ja suffiksimainen loppu on ruotsin nimissä *Hans* > *Hasse*, *Nils* > *Nisse*, *Lars* > *Lasse* (tästä suomeen *Lauri* / *Lasse*). Suomeen mukautettiin keskiaikaiset nimet saksan ja ruotsin kautta, mm. *Matteus* ~ *Ma(t)tias* > *Mats* > *Matti*, *Martinus* > *Martin* > *Martti*. *Petrus* > *Peter* > *Pieti* ~ *Pietari* (diftongiutuminen [*Pēter*] -ie-, fonotaksin vaatima loppuvokaali [i], *Pieti*-variantissa tyypistemorfi *Piet*), *Ambrosius* (> saksan *Brosi*) > *Prusi*, *Nikolaus* > *Nikki* / *Klaus*, *Elisabet* > *Liisa*, saksalaisperäinen *Gertrud* > *Kerttu*.

Nykyiset suomen etunimien arkimuunnokset muodostetaan pääosin samalla tavalla kuin ennen germaanisissa kielissä ja keskiajan suomessa. Keinot ovat samat kuin slangisanoissa: nimi katkaistaan tyypistemorfiksi¹⁴, johon liitetään loppuelementti, ja sisäkonsonantismi sievennetään tai geminoidaan. Jokaisen arkimuunnoksen originaali ei ole sama kuin nykyjärjestelmän korrelaattinimi. Nimen *Masa* sanansisäinen *s* selittyy ruotsin *Mats*-nimestä siten, että *ts* on sievistynyt (*ts* > *s*), mutta nykyinen korrelaatti on *Matti* (Lönnrotin sanakirjassa *Masa*, ruotsiksi *Mats*, on arkimuunnos nimestä *Matti*). *Epra* tuli alkuaan nimestä *Efraim*, mutta tämän jäätyä pois muodista *Epra* periytyi *Eero*-nimen variantiksi. Sama muunnos voi vastata eri primaarinimiä (esim. *Elias*, *Ellen*, *Elina* > *Ellu*), ja samalla primaarinimellä on eri muunnoksia (KOTUS; Paunonen & Paunonen 2002). Moni almanakkanimi on alkuaan ollut vierasnimien arkimuunnos, esim. *Edvard* > *Eetu*, *Gabriel* > *Kaapo*, *Magnus* > *Maunu* ~ *Mauno*, *Immanuel* > *Manu* ja muutkin (C)VCV-nimet, esim. *Esaias* > *Esa*, *Jeremias* > *Jere*, *Mikael* > *Mika*, *Makari* > *Kari*, *Hilari* > *Lari*, *Urbanus* > *Panu*, naistennimistä mm. *Kaarina* > *Kaija* ja *Ma*-alkuisista *Maija*, *Maria* > *Mari* (Kiviniemi 1982, 90–96, 162–163).

¹³ Vanhan germaanin nimenmuodostuksesta ks. Hutterer 1978 ja Kunze 1998.

¹⁴ Tyypistemorfeemin ja -morfin käsitteestä ks. Koski 1982, 13–15, 34–37. Slanginominien morfologiasta ks. Anttila 1955 ja Nahkola 1999.

Turkulaiset tavallisimmat 1900-luvun alkupuolen arkimuunnosten mallit voi ryhmitellä tavuluvun ja ensi tavun moraluven mukaan, vaikka varianssiaakin on:

(1) Kaksitavuisen muunnoksen ensi tavu on kolmimorainen: Morfeemirakenne on (C)VV*ka*, kun originaalina on (C)VV*No* (VV = pitkä vokaali tai diftongi, N = nasaali): *Eino* > *Eikka*, *Kaino* > *Kaikka*, *Aimo* > *Aikka*, *Raimo* / *Rainer* > *Raikka*, *Mauno* > *Maukka*, *Tauno* > *Taukka*, mutta *Rauno* > *Rauski* (ei **Raukka*¹⁵ vrt. *rauukka*); (C)VC*ka*-rakenteinen on *Jorma* > *Jorkka*. CCV-lopun vokaali voi olla *u* niin kuin *Eelis* > *Elkku*, geminaatta on labiaalinasaa-lin jäljessä *pp* niin kuin *Timo* > *Timppa* mutta myös *Jalppu* (ehkä alkuaan Jalmari-nimen muunnos, myöhemmin *Jaakko*-nimen). Geminaattana on ty-pisteen klusiili nimissä *Unto* > *Untta* ja (*Aleksander* >) *Santeri* > *Sanntu*.

(2) Kaksitavuisen muunnoksen ensi tavu on kaksimorainen: sisäkonsonantti on geminoituneena *Joosef* > *Jossu* (vrt. *esiliina* > *essu*, *koskenkorva* > *kossu*), *Jalmari* > *Jallu*, *Rafael* > *Raffu*, *Alfred* > *Affu* (sievennys *lf* > *f*; samoin *Ralf* > *Raffu*). *Hessu* on *Heikki*-nimen arkivariantti.¹⁶ Typisterajan konsonantismi on säilynyt: *Kustaa* > *Kustu*, *Oskari* > *Osku* ja *Allan* > *Allu*. Epäetymologinen sisäkonsonantismi on nimissä *Jaakko* > *Ja+ska* ja *Teu+sa* (< *Teuvo*) sekä nimessä *Ri+ppe* (< *Risto*), samoin *Akke* (< *Aarne*) ja *Henrik* / *Heikki* > *Hessu*, joissa pitkä ensi tavu on lyhentynyt.

(3) Kaksitavuisen muunnoksen ensi tavu on yksimorainen: *August* > *Aku*, *Pentti* > *Pena*, *Perti* > *Pera*, *Rafael* > *Rafu*, (*Rudolf* >) *Rolf* > *Rofa* (sisäkonsonantismien sieventymä *lf* > *f*). CV-alkutavuun päästään poistamalla digtongin jälkikomponentti tai lyhentämällä pitkä vokaali. Näin nimistä *Kaino* ja *Kauko* tulee CV*Ce*-mallinen *Keke*, samoin *Paavo* > *Pave* ja epäetymologisen *t:n* sisältävä *Pate*; *i*-loppuisia ovat *Voitto* > *Voti* ja *Toivo* > *Topi* (*v* > *p* [labiaali]), (C)VC*u*-mallisia ovat *Sakari* > *Saku*, *Fredrik* > *Fretu*, *August* > *Aku*, *Klaus* > *Klasu*, *Hannes* > *Hanu*. CVCV-malliin on päästy myös katkaisemalla kolmitavuinen originaali, *Olavi* > *Ola* ja *Kalevi* > *Kale*, ja typistemorfin toistolla, *Pentti* > *Pepe*. Sisäkonsonantismista jää viimeinen komponentti nimessä *Erkki* > *Eki*. Sisäkonsonantti on epäetymologinen nimissä *Reino* / *Reijo* > *Reka*, *Niilo* > *Nipa*, *Harri* > *Hati*, *Lauri* > *Lati* ja *Yrjö* > *Ykä*.

(4) Muunnos on kolmitavuinen: *Keijo* > *Keppari*, harvinaisempaan *Leo*-nimeä vastaava *Kleppari* ja *Esko*-nimeä vastaava *Eppeli*. Näin Turussa on

¹⁵ Helsingin slangista on kuitenkin merkitty *Raukka* naisennimestä *Rauha* (Paunonen & Paunonen 2002, 420). Muutamissa Turun slangin appellatiiveissa on *ka*, niin kuin *mai+kka* (< *maisteri*), *mii+kka* 'miinus' ja numeron nimitykset *nelkka* 'nelonen', *viikka* 'viitonen' ja *kuukka* 'kuutonen'.

¹⁶ Lönnrot 1874 *Hessu* 'Henrik', mutta originaali voisi olla myös *Hesekiel*; vrt. "Hessuks sitä kututa, mut Hesekiäli hän kaste mukka oikke o" (A. Aarnio, Mää olen Turust Linnafältit, Turku 1963, s. 90).

30–40-luvulla ollut lievästi produktiivinen malli (C)VppVC³i, jossa C³ = likvida.¹⁷

On samantekevää, tulkitaanko muunnos johdokseksi vai yksimorfeemiseksi. Arkimuunnosta sommiteltaessa on fonologinen malli olennaisempi kuin morfologinen rakenne.¹⁸ Johdostulkinta sopisi esimerkiksi tyyppiin *Eino* > *Eikka*, koska samanmallisia ensi tavultaan kaksimoraisesta originaalista muodostetun tyystemorfin ja *kka*:n sekvenssejä on muitakin (*Kaikka*, *Aikka*, *Raikka*, *Maukka*, *Taukka*, myös *Jorma* > *Jorkka*) ja koska *kka* kuuluu muidenkin nominien johtimistoon. Foneemirakenteeltaan tätä mallia ovat *Timppa* (labiaalinasaaliala seuraa labiaaliliklusili), *Untta* (tyystemorfina *unt*, *t*:n geminaatio) ja *Santtu*, mutta *ppa* ja tässä *ta* ja *tu* eivät luonnu johdinkategoriaan yhtä hyvin kuin *kka*. Loppuvokaalina (ei johtimena) on *a*, *u*, *e* ja CVCV-tyypissä myös *i*. Fonotaktisesti samanlaisilla muunnoksilla voi olla eri muodostus, niin kuin nimissä *Jallu* ja *Allu* on tyystemorfin katkaisu eri kohdassa (*Jal-*, *All-*), *Raffu* on erirakenteinen kuin *Affu* (< *Alfred*), jossa on sievennys. Muuntaminen ei noudata piukkoja sääntöjä vaan tiettyjä tendenssejä fonologisista määrärakenteisiin. Sananmuodostusmallit voi kuvata tyyppikaavoina (C¹C¹ = geminaatta V¹V² = diftongi):

1. *Kaikka*-tyyppi (C)V¹V²C¹-C¹V, *Jorkka*-tyyppi (C)VC²C¹-C¹V).
2. *Jossu*-tyyppi (C)VC¹-C¹V, *Kustu*-tyyppi (C)VC¹-C²V.
3. *Pena*-tyyppi (C)V-CV.
4. *Keppari*-tyyppi (C)Vp-pV-C³i (C³ = likvida).

Pyrittyihin rakenteisiin päästään fonologisista muutoksista: vokaaliaineksen lyhentäminen V¹V¹ > V¹ (pitkän vokaalin lyhentäminen), V¹V² > V¹ (diftongin lyhentäminen lopusta), geminointi (C¹ > C¹-C¹) ja yhtymän sievennys (*rkk* > *k*, *lf* > *f*).

1.5. Liikanimi vai lempinimi vai mikä?

Pitäisikö sellaisia opettajien sekundaarinimiä kuin *Töppö*, *Fretu* ja *Paini-Hessu* sanoa lempinimiksi vai liikanimiksi vai lisänimiksi, vai miksi? Yksi lyseon opettaja 1930–1940-luvulla esitteli itsensä aina uudelle luokalle: ”Minä olen lehtori Onni-Pekka Uotinen, lempinimeltä Noomini.” Parafraaseina on esitet-

¹⁷ Mallin (C)VppVC³i voi katsoa kuuluvan areaalisesti laajempaan varianttisarjaan, jonka dominoiva kaava on (C)VC¹C¹VC³i, esim. *Lakkari* (< *Lauri*), *Jakkuli* (< *Jaakko*); geminaattana on *pp* tai *kk*, myös (C)VCCVC³i, esim. *Sirpuli* (< *Sirpa*) (lisäesimerkkejä Paunonen & Paunonen 2002; Paalanen 1992; Virtanen 1996; Lehtinen 2000).

¹⁸ Eero Kiviniemi (1982, 93): ”— kantanimen tyystemään yhdistetään erilaisia päätteaineksiä. Kyseessä ei ole uusien nimien johtaminen sillä tavoin, että kantanimen vartaloon liitettäisiin tietty johdin, vaan paremminkin nimien valaminen uusiin muotteihin, niiden analoginen mukauttaminen tietynlaisiin malleihin.”

ty opettajien liikanimet ja opettajien lempinimet (NS, PS).¹⁹ Suomessa on käytetty termejä *lempinimi*, *lisänimi*, *liikanimi*, *korkonimi*, *kokkanimi* ja *kölli* ilman selvää eroa.²⁰ Prototyyppejä lisänimiä ovat *Maaton* ja *Suuri* konneksioissa *Juhana Maaton* ja *Kaarle Suuri*. Kokonaisuutena liikanimiä ovat sellaiset kaksiosaiset nimet kuin *Kirkkoviini-Virtanen* (kirkkoviiniä varastanut Virtanen oli asevelvollisena JR 6:ssa 1940-luvun lopulla) ja *Vittu-Iivari* (pioneerirupseeri; nimen alkuosa on hänen puheessaan täytelisäkkeenä toistunut sana).²¹

Oppositioon perustuvia termipareja ovat saksan *Kosename – Spitzname*, ruotsin *smeknamn – öknamn*, venäjän *ласкательное имя – прозвище*, englannin *pet name – nickname*.²² Ensimmäinen parikki on *hypokorismi* (kreikan *hypokoristikon* hyväilemistä ja imartelemista merkitsevistä verbistä), leperelyyn ja ylipäättään tuttavalliseen käyttöön kuuluva, konnotaatioiltaan hyvin positiivinen puhuttelusana (eikä niinkään viittaus kolmanteen henkilöön), suomen *lempinimi*. NS:ssa (1951–1961) *lempinimi* on selitetty synonyymeilla ”hellittely-, hyväily-, mairittelunimi” (esimerkit: Äiti puhutteli lasta rakkaimmilla lempinimillä: kultani, omani, lintuni, sydänpäpyni. Liisan hyväilynimenä oli Lissu). Ilmeiset käänöslainat *hellittely-*, *hyväily-* ja *mairittelunimi* ovat jääneet pois käytöstä, ja jäljellä on tästä kategoriasta vain *lempinimi*-termi. PS:ssa (1990–1992) on *lempinimi*-sanasta esimerkki ”Matti, lempinimeltä Masa”. Saksan *Kosename* on selitetty ”Name der eine liebevolle, vertrauliche Beziehung zu jemandem ausdrücken soll” (Duden DUW), ja *Koseform* on ”aus Zärtlichkeit abgewandelte Form eines Namens” (WDG); termi tulee alkuaan puhumisverbistä *kosen* ’leperrellä’ (Drosdowski 1989; Kluge & Seebold

¹⁹ Pro gradu -tutkielmien nimissä 2000-luvun taitteessa ovat *opettajakölli* (Laasi 1991; Nummila 1996), *lempinimi* (Virtanen 1994) ja *lisänimi* (Lehtinen 2000). NS:ssa myös vanhentunut käänöslaina *Opettajalla on usein luokan antama hyväilynimi*. Joissakin yhteyksissä käytetty *kutsumanimi* ei ole suositeltava, koska sille on vakiintunut käytettävän primaarisen etunimen merkitys. Virallisesta nimestä poikkeavaksi nimeksi on ehdotettu termiä *puhuttelunimi* (aikoi-naan A. V. Forsman, ks. Kiviniemi 1983, 35), mutta kirjaimellisesti ottaen se ei olisi sama kuin viittausnimi.

²⁰ NS: ”Fredrik II on saanut lisänimen Suuri”, ”Julianus, lisänimeltä Luopio”, ”Useilla historian henkilöillä on jokin liikanimi, Suuri, Pyhä, Väkevä, Valloittaja, Ladonlukko” ja ”Pitäjän lukkari sai liikanimen ”Holottaja””. PS: ”sai aikalaisiltaan liikanimen Rohkea”; ”Pietari I sai lisänimen Suuri”. NS:ssa *liikanimi*-sanalle on synonyymi *lisänimi*, jonka selitys puolestaan on ”jostakin asianomaisen (henkilön) ominaisuudesta, teosta tms. johtuva nimi, jota käytetään varsinaisen tai oikean nimen ohella, liika-, korkonimi”. Synonyymisanakirjassa (1989) on *lisänimi*-sanana synonyymeina *haukkumanimi*, *pilkanimi* ja *kölli*. Vanhentuneesta termistä *liikanimi* ’sukunimi’ ks. Paikkala 2004, 139–153.

²¹ Suomenkielisiä lisäesimerkkejä mm. Laaksonen 1972 ja Vento 1972.

²² Venäjässä ja ranskassa melioratiivista nimeä tarkoittavana parikkina on analyttinen ilmaus, kun toisena parikkina on termimäisempi synteettinen ilmaus. Venäjän *ласкательное имя* on sananmukaisesti ’hellittelynimi’ ja verbistä *звать* ’kutsua, nimittää’ on muodostettu *прозвище* ja nykyään tavallisempi *прозвище* ’liikanimi (leikkimielellä tai pilkkaavasti annettu)’. Ranskassa voidaan käyttää jotakin sellaista analyttistä ilmausta kuin *petit nom* tai (*petit*) *nom d’amitié*, ja pejoratiivista nimeä tarkoittaa *sobriquet* (1300-luvulta), emotionaalisesti neutraali on *surnom* ’lisänimi’.

1999).²³ Kosename-funktiossa käytetään sisällöllisesti toisaalta liikanimeä (Übername) ja toisaalta etunimen muunnosta, joka voi olla johdos, täysi muoto tai supiste- tai tyypistevariantti (Frank 1975).²⁴ Hypokorismit²⁵ voivat olla spontaaneja niin, ettei niitä ole syytä pitää edes sekundaareina propreina (esim. NS *kultani, omani, sydänpöyryni*). Jos äiti tapaa sanoa lastaan hiirulaiseksi (*Mäuschen, Mäuslein*) tai pelkästään hiireksi (*Maus*), sana on hypokorismi, jollainen eläinmetafora opettajan liikanimenä ei ole. Hypokorismi ei ole sanasemanttinen eikä derivatiivinen kategoria, vaan se on pragmaattinen kategoria. Hypokorismia tarkoittavat termit ovat eri kielissä uudehkoja, 1800-luvun alun tienoilta, kun alkuaan pejoratiivisia nimiä tarkoittaneet termit ovat vanhempia.²⁶

Jako melioratiivisiin ja pejoratiivisiin ei ole olennaisin sekundaarinimien sisäinen ero. Usein on vaikea sanoa, kumpaa on tarkoitettu, ja jotkin nimet eivät sovi tälle dimensiolle ollenkaan. On haluttu löytää molemmat kategoriat kattava yleistermi. Kun hypokorismit on rajattu lepertelykielen järjestelmäksi

²³ Ruotsin *smeknamn* tulee hyväilemistä ja varhemmin myös imartelemista, mielin kielen olemista merkittävästä verbistä. SAOB:ssa korostuu nimen emotionaalisuus: "namn(form) som används vid kärleksfullt l. ömt l. sinnligt l. förtroligt tilltal (l. omtalande av) någon l. något (och som det är angenämt l. behagligt l. ljuvt för vederbörande att höra l. sett skrivet", esimerkki vuoden 1815 paikkeilta: Han nämner henne altid med något smeknamn, såsom Min ängel! Pelkistetympi selitys on "namn som inte är dopnamn och som någon kallas för i förtroliga sammanhang" (SOB, esimerkki: hon hade fått smeknamnet "Kantarell"). Englannin *pet name* -termin alkua tarkoittaa hemmoteltua, hyvin rakastettua ihmistä, erityisesti lasta. Se on "a special name that you use to address a close friend or a member of your family" (CCELD esimerkki: Teddy was her pet name for him). Oxfordin sanakirjassa on *pet name* 'a hypocoristic name', Bloomfieldin (1954, 157) mukaan "pet name" on hoivakielenkin ilmiö, ja hän esittää ranskalaistyyppisiä CVCV-nimiä *Lulu, Mimi, Nana* ja englantilaistyyppisiä tyypistenimiä *Tom* ja *Will* ja toisella tavalla rakentuvia nimiä *Bob* (< Robert), *Bill* (< William) ja *Dick* (< Richard).

²⁴ Frankin aineisto perustuu noin 1300:lle Ruhrin alueen koululaisen vanhemmalle osoitettuun kirjalliseen kyselyyn. Aineistossa on tiedot 1283 lapsesta, joista 436:lla (n. 34 %) on hypokoristinen nimi. Yleisin pääryhmä on etunimen muunnokset, jotka voivat olla supistumia (*Ursula* > *Ulla*, *Bernard* > *Bernd*), varsinaisia tyypistevariantteja (*Susanne* > *Su*, *Brigitte* > *Gitte*), redupliktiivisia lyhennyksiä (*Jochain* > *Jojo*, *Sabine* > *Sasa*, *Lothar* > *Lollo*, *Liane* > *Lilli*), mainitut lähtömuodot ovat kyseisten lasten oikeita nimiä. Pienempänä mutta kuitenkin olennaisena ryhmänä ovat eläinmetaforat (esim. *Mäuschen, Mäuslein, Kätzchen*), parhaasta päästä deminutiiveja) ja yhdeksällä pojalla hypokorismina on sukupuolta osoittava ilmaus (esim. *Kerlchen, Männlein, Burschi*); vain yhdestä työstä on käytetty sukupuolta osoittavaa ilmausta, sekin aika väritön *Tochter*.

²⁵ Hypokoristiseksi nimiksi on joskus sanottu vain primaarinimen muunnoksia.

²⁶ Saksan *Kosename* ei ole vielä Jacob ja Wilhelm Grimmin suursanakirjassa vuonna 1873, ruotsin *smeknamn* tunnetaan vuodesta 1805, englannin termin *pet name* ensiesiintymä on 1800-luvun alkupuolelta. Suomeen tuli *lempinimi* 1800-luvun puolivälissä, jolloin *lempi*-sanalla tarkoitettiin suosiota, hellyyttä ja lempeyttä. Saksan *Spitzname* tunnetaan 1600-luvulta; se perustuu *spitz*-sanan kuvaannolliseen merkitykseen 'pistävä, pureva, loukkaava (ilmaus)' (Grimm & Grimm; Drosdowski 1989 ja Kluge & Seebold 1999). Samaa merkitsee *Neckname*, jonka alkua on pilkkaamista ja kiusoittelemista merkittävästä verbistä *necken*, ja tämän puolestaan sanotaan tulevan verbistä *nagen* 'nakertaa, jyrsiä' (Drosdowski 1989; Kluge & Seebold 1999). Englannin *nickname* (kirjallisesti v:sta 1440, lisäksi etunimen tuttavallisesta, hypokoristisesta variantista, ensiesiintymä 1605) on selitetty verbistä *nick* 'merkata loveamalla' (samoin suomen *pilkka* on ensin tarkoittanut mm. puuhun veistettyä merkkiä).

(Kosenamen, pet names), alkuaan pejoratiivisia nimiä merkitsevistä termistä on tullut yleistermi niin kuin saksassa *Spitzname* (esim. Kiener & Duske 1972) ja englannissa *nickname* (McClure 1981, 65). Näin on päädytty termiin, jota käytetään yhtä hyvin primaarinimen muunnoksista kuin hellittely- ja haukkumanimistäkin, suomessa termiin *lempinimi*.²⁷

Yleisesti onomastiikassa ei ole kategorioitu erikseen virallisen nimen asemesta käytettäviä nimiä ja virallisen nimen kanssa syntagman muodostavia nimiä. Primaarin nimen kanssa syntagman muodostavalle deskriptiiviselle nimelle on vanhassa kreikassa tavoiteltu omaa termiä.²⁸ Uuden testamentin alkutekstissä on uuden nimen antoa ja käyttöä kuvattu verbeillä *λεγω* [*legō*] 'sanoa', *ονομαζω* [*onomadzō*] 'nimetä' ja *καλεω* [*kaleō*] 'kutsua', ja Apostolien teoissa esiintyy etuliitteen *epi* 'lisä-' avulla muodostettu verbi *επικαλεω* [*epikaleō*] 'antaa lisänimi / kutsua lisänimellä'. Prefiksiverbin ja sen kanta-verbien semanttinen suhde näkyy, kun ne esiintyvät samassa lauseessa (Ap.t.

²⁷ Emotionaalisesti neutraaleja termejä ovat saksan *Beiname* (Duden DUW: Friedrich I, mit dem Beinamen "Barbarossa") ja ruotsin *binamn* (SOB: Harald med binamnet Härfagre), *vedernamn* (SOB: "Härfager" i Harald Härfager är ett vedernamn) ja *tillnamn* (SOB: kung Magnus med tillnamnet Ladulås). *Übername* on ollut *Beiname*-termin synonyymi, mutta Kunzen (1998) mukaan *Beiname* on epiteetti etunimen yhteydessä, esim. kuninkaiden nimissä, ja *Übername* yleistermi, joka kattaa liikanimet siitä riippumatta käytetäänkö niitä etunimeen liittyvänä vai yksinään, "Der Träger wird nach körperlichen, charakterlichen oder biographischen Eigenheiten benannt". Kunzen mukaan samalla hierarkkisella tasolla *Übername*-nimien kanssa ovat patronyymit, ammatin nimitykset (Berufsnamen), kotipaikkanimet (Herkunftsnamen) ja asuinpaikkanimet (Wohnstättennamen, esim. *Dorer* 'der am Tor'). Termillä *Übername* on tarkoitettu myös virallisen nimen asemesta käytettävää nimeä (Seibicke 1982, 205).

²⁸ Lisänimeä tarkoittavat termit ovat yleensä eurooppalaisissa kielissä vanhoja. Latinan *cognomen* on sulautunut *cognosco* 'tuntea joksikin' + *nomen* 'nimi'. Keskiajalta peräisin ovat ranskan *surnom* (1125 Sour non) sekä saksan *Zuname* (esim. 1361 *Heinrich ane czunamen* 'H. ilman lisänimeä'); saksassa myös *Beiname*, hollannissa *bijnaam*, tanskassa *binavn*. Ruotsin *binamn* tarkoittaa primaarinimen lisänä tai sen asemesta käytettävää nimeä (esim. 1637 "capten Larsz Pederszon -- sidt bijnamn "Jongfru Lasze" bekommit hafuer"; 1600-luvulla *binamn* oli käytössä myös sukunimestä, suomenruotsissa *tillnamn* on vain 'sukunimi'; lisänimeä merkitsi myös *vedernamn* (jo muinaisruotsissa, *vedher* = nykykielen *vid*). Englannin murteissa on *to-name* (muinaisenglannin *tó-nama*) 'varsinaiseen nimeen liitetty epiteetti (lisänimi)', 'nickname'. Muinaisranskasta englanttiin tuli *surname*, keskiajan lopulla myös sukunimeä tarkoittavana. Suomen *liikanimi* (jossa *liika* 'ylimääräinen') on mm. Mikael Agricolan Uuden testamentin Alkupuheessa "Erick Kuningas, Lespe licanimelde", käännöksessä "Licanimi", "Ijalda Nimelde". Virossa *liiginimi* on erityisesti pohjoisviron murteissa ja raamatunteksteissä v:sta 1694 (Hornung), ja se esiintyy myös liivin kielessä; vastaava eteläviron ja länsivironkin sana on *väärnimi* (Uuden testamentin eteläviron käännöksessä Wastne Testament 1686). Sanan *väärnimi* alkuosalla tarkoitetaan vallitsevan kanonisoidun systeemin ulkopuolella olevaa, siis tavallaan lisäksi tulevaa, esim. *väärnaine* 'jalkavaimo', *väärlaps* 'avioton lapsi'. Suomen *köllli* on mm. Gananderin sanakirjassa 1786 (myös *köllti*, selitetty tulleeeksi ruotsin sanasta *sköld*; ajatus olisi se, että lisänimi ajaa saman asian kuin aatelisella vaakunakilven kuva). Pohjois-Suomessa *huutonimi* merkitsee toisaalta virallista sukunimeä ja maatilan virallista asiakirjanimeä, mutta se merkitsee myös virallisen nimen asemesta käytettävää nimeä (esim. Pohjois-Norjan suomalaismurteessa *Hentin Jussa*, kun virallinen nimi on Johan Henriksen); *huutaa* merkitsee murteissa myös nimitelemistä.

1:23), Vulgata-käännöksessä ”Joseph qui vocabatur [originaalissa verbi *kaleō*] Barsabban qui cognominatus est [originaalissa verbi *epikaleō*] Justus”.²⁹

Sekundaari nimi on myös itse otettu taiteilijan tai kirjoittajan *pseudonyymi* (= *salanimi*, *kirjailijan nimi*, *taiteilijan nimi*). Vallankumouksellisten, partisaanien, terroristien ja rikollisten peitenimi voi olla organisaation antama.³⁰ Salanimen ja peitenimen tarkoituksena on identiteetin peittäminen. Salanimi voi olla primaarinimen mallinen, esim. *Johannes Linnankoski* (Vihtori Peltonen), *Juhani Tervapää* (Hella Vuolijoki), *Romy Schneider* (Rosemarie Albach-Retty), tai tyyppiä *P. Mustapää* (Martti Haavio), *Stendhal* (Henri Beyle), tai niin kuin *Larin-Kyösti* (Gustav Larsson); pakinoitsijoiden salanimeä sanotaan nimimerkiksi, esim. *Pekka Peitsi* (Urho Kekkonen ym.), *Olli* (Väinö Nuorteva), *Nenä* (Pentti Saarikoski). Peitenimen tarkoitus on harhauttaminen. Se korvaa usein koko nimen, jotta sitä luultaisiin oikeaksi nimeksi, esim. *Jahvetti Moilanen* (Neuvosto-Venäjältä Suomeen 1919 lähetetty punaupseeri Janne Myyryläinen), joskus vain sukunimen, esim. *Stalin* (Josif Vissarionovitš Džugašvili), tai se on metafora, esim. *Sakaali* (engl. *Jackal*, kansainvälinen terroristi). Peitenimi voi syrjäyttää oikean nimen määrävaiheen ajaksi (nimi *Jahvetti Moilanen* oli käytössä vain miehen toimiessa Suomessa muutaman vuoden ajan), tai se voi jäädä pysyväksi (niin kuin *Stalin*).

2. Viittaussimiä koulussa

2.1. Nimellä viittaaminen kouluyhteisössä

Nimellä viittaaminen on sitä, että yhteisössä viitataan kolmanteen henkilöön (= ihminen, joka ei ole puhuja eikä puhuteltava) proprin funktiossa olevalla ilmauksella, tässä **viittaussimi**. Viittaussimi on joko primaari tai sekundaari nimi. Oppilaiden keskenään käyttämät opettajien viittaussimet poikkeavat

²⁹ Joosefista käytettiin nimeä *Barsabas* samalla tavalla kuin myöhempien aikojen maanalaisessa toiminnassa peitenimeä. Louis Segondin ranskannoksessa 1901 ”Joseph appelé Barsabbas, surnommé Justus”. Lutherin käännöksessä on ”Joseph genant Barsabas / mit dem zunamen Just”, samoin ruotsinnoksessa ”som kallas Barsabas medh det wedhernampnet Justus” ja Agricolan suomennoksessa ”ioca cutzutin Barsabas / ioca mös lijalda Nimelde cutzutä Just”. Lutherin *Zuname* säilyi käännöksissä 1900-luvun taitteeseen asti (esim. 1891), ruotsin *vedernamn* 1800-luvulle asti (esim. 1844), samoin suomen *liika nimi*. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla vakiintuivat termit *Beiname*, *tillnamn* ja *lisänimi*.

³⁰ *Salanimi* = *pseudonyymi* tarkoittaa yleensä vain kirjailijoiden tai muiden taiteilijoiden käyttämää muuta kuin primaarinimeä (saksaksi, ruotsiksi ja englanniksi *pseudonym*, ranskaksi *pseudonyme*, venäjäksi *псевдоним*). *Peitenimi* on saksaksi *Deckname*, englanniksi *code name*, ranskaksi *nom de guerre* (kirjaimellisesti ’taistelunimi’). Venäjän *ключка* merkitsee varsinaisesti eläimen, erityisesti koiran nimeä, ja ihmisestä puhuttaessa sanaa käytetään erityisesti rikollisten lisänimestä, mutta se on yleinen myös partisaanin tai vallankumouksellisen peitenimeä tarkoittavana.

monista muista viittausunimiryhmistä siinä, ettei niitä yleensä käytetä kohteen kuullen eikä puhuteltaessa vaan ”selän takana”. Virallista rekisteriä käyttäessään (esim. muulle opettajalle puhuessaan) lyseolaiset viittasivat opettajaan tittelin ja sukunimen yhtymällä (*lehtori Rauha, tohtori Perälä, maisteri Livola* tms.). Lyseolaisten epävirallisen rekisterin viittausunimien produktiivit päätyypit olivat **sukunimi** (*Nikupeteri*), **etunimi** (*Aili*), leksikaalinen **etunimen muunnos** (*Fretu*; kaikkia Fredrikejä voi sanoa Fretuksi), uniikki **sukunimen muunnos** (*Alma*; kaikkia Almark-nimisiä ei sanota Almaksi) ja varsinainen **liikanimi** (*Mursu*).

Samanlaista epävirallisen rekisterin viittausunimistöä lyseon oppilaat käyttivät myös koulutovereistaan (myös Kiener & Nitschke 1971; Lukesch 1981; Laasi 1991; Nummila 1996). Luokkatovereista niin kuin opettajistakin käytetty tunnusmerkitön viittausunimi oli lyseossa alusta asti pelkkä sukunimi³¹, ellei oppilaalla ollut sekundaarinimeä (esim. *Tilsu* ’Aimo Liljestrand’). Sukunimi ja liikanimi olivat keskenään täydennysjakaumassa. Etunimeä tai sen muunnosta käytettiin lähinnä, kun oppilaat muodostivat intiimimmän, luokan ulkopuolellakin toimivan piirin. Määrätilanteissa ja muiden luokkien oppilaiden kanssa puhuttaessa voitiin käyttää sukunimen genetiivimuodon ja etunimen tai sen muunnoksen konneksiota (*Antosen Antti, Peltolan Kake*). Joskus tällaista konstruktia käytettiin selvyuden vuoksi, kun luokalla tai toveripiirissä oli samoja etu- tai sukunimiä. Luokkatovereihin viitattaessa oli koulukohtaisia eroja. Turun yhteiskoulussa ja tyttölyseossa tavallisin viittausunimi oli etunimi tai sen muunnos tai hypokoristinen liikanimi; sukunimi luokkatoverin viittausunimenä oli näissä kouluissa poikkeuksellista.

Opettajiin viittaaminen ilmeisesti on pääpiirteittäin säilynyt suomenkielisen oppikoulun alkuvuosikymmenistä asti. Vanhimmat tiedot lyseon emokouluista ovat etunimen käytöstä viittausunimenä. Turussa 1880-luvun alussa olleen yksityislyseon rehtori Antti Helander oli ”Antti-rehtori, joksi häntä oppilaiden kesken vielä mainitaan” (tulkittava niin, että viittausunimi oli *Antti*), ja lehtori Nikodemus Hauvonen oli viittausunimeltään *Nikodemus* (TSL 1879–1909, 119, 115). Sekundaarinimistä alkaa olla varmanlaista tietoa vasta 1920-luvulta, mutta erilaisia liikanimiä voi olettaa olleen Turussa, koska niitä on osoitettu olleen 1800-luvun lopulla muuallakin suomenkielisissä kouluissa.³²

³¹ Emokoulun (Turun Suomalaisen Lyseon, joka jäi klassilliseksi lyseoksi, kun reaaliluokat erotettiin 1903 omaksi kouluksi, Turun Suomalaiseksi Reaalilyseoksi) kuvauksessa v:ltä 1909 entinen oppilas käyttää tovereistaan vain sukunimeä: ”Missähän lienee Brofeldin veljekset, — Missä pikku Saarimaa?” (TSL, 133). Informanteista vanhimmatkin kertovat luokkatoverien viittausunimenä käytetyn sukunimeä.

³² Ks. Virtanen 1996, 1. Hämeenlinnan lyseosta Eino Leino mainitsee lempinimet *Skreba, Paavi* ja *Pehtori* (Eino Leino, *Elämäni kuvakirja*, 1925) ja Larin Kyösti mainitsee nimen *Rupikukko* ”hänen kasvonsa olivat täynnä punaisia näppylöitä”, samasta opettajasta *Roikkolambadius* kirkkohistorian Oikolambadius-nimestä (Larin-Kyösti, *Jubenia* 1927).

Lyseossa oli 1920-luvulta vuoteen 1967 (jolta ajalta voi tietää suhteita) n. 42 %:lla opettajista tunnusmerkkinen viittaussimi.

Tunnusmerkkisten viittaussimien määrä 2000-luvun taitteessa näkyy olevan erilainen eri kouluissa. Turun lyseon perillisen, ”uuden koulun” lukuvuoden 1999–2000 opettajista n. 39 %:lla oli ainakin jossain vaiheessa ollut sekundaari viittaussimi. Hämeenlinnan aineistossa on 70 %:lla ja Lammin aineistossa 75 %:lla sekundaari viittaussimi (Virtanen 1996, 4; Lehtinen 2000, 73).³³ Toisissa kouluissa ainakin liikanimien käytön sanotaan olevan melko vähäistä. Vain harvoilla opettajilla oli sekundaarinimi esimerkiksi Turun Kupittaa lukiossa 1990-luvun lopulla, Paraistenseudun koulussa ja Paraisten lukiossa ja Turun Juhana Herttuan lukiossa 2000-luvun alussa. Tunnusmerkisen viittaussimen käytön vähäisyyttä luokattomassa lukiossa perustellaan opettajien niin tiheällä vaihtumisella, ettei heistä ennätä jäädä oppilaille karakteristista mielikuvaa.

2.2. Puhutteleminen ja viittaus

Vanhassa koulussa ei olisi tullut kuuloonkaan, että oppilas olisi sinutellut opettajaa. Lyseossa poikkeus oli vuosina 1932–1934 oppilaiden kanssa sinunkaupat tehnyt voimistelunopettaja Mannola, ja samoihin aikoihin abiturukset saivat sinutella lehtori Eichwaldia ja vastata hänen tunnillaan istuvaltaan; vanhan koulun loppuvuosina 1970-luvulla joku opettaja ilmoitti luokalle, että häntä saa sinutella.³⁴ Usein mentiin suoraan asiaan tai puhuteltiin lehtoriksi tai opettajaksi. Jotkut opettajat edellyttivät vielä 1940-luvulla ruotsalaismallista yksi-

³³ Lyseon aineiston kvantitatiivinen ero 1900-luvun lopun pro gradu -tutkielmien aineistoon johtunee erilaisesta koonnista. Pro graduissa on suurelta samanaikaiselta oppilasjoukolta saatu aineisto, johon jokaisen on pitänyt merkitä viittaussimi kaikille mahdollisille opettajille. Auli Lehtinen (2000, 68) sanoo: ”Suuri osa aineistoni nimistä esiintyi vain kerran tai muutaman oppilaan mainitsemina. Tämä kertoo pyrkimyksestä löytää henkilölle jokin epävirallinen nimi, mikä ei aina onnistu, kaikki keksityt lisänimet eivät ole osuvia ja iskeviä.” Lehtinen mainitsee myös, että koulun rehtorille on merkitty 32 lisänimeä (s. 72). Hämeenlinnan aineistossa on esim. sukunimestä Kämäri kuusi muunnosta (*Kämy, Kämpy, Käntsy, Kämpis, Kämping, Räkämi*), mikä olisi tulkittavissa kahdella tavalla: *Kämping* ja *Räkämi* ovat eri asia, mutta muiden osalta voisi ajatella, että koulun leksikossa olisi jonkinlainen arkkilekseemi, jossa tyypistemorfiin on lisätty periaatteessa mikä tahansa mahdollinen loppuelementti. Tällaisesta mallista ei kuitenkaan ole muuta näyttöä, ja näin lienee päädyttävä toiseen tulkintaan: oppilaat ovat yrittäneet repiä nimestä irti kaiken mahdollisen ajattelematta, mikä itse asiassa on nimi, vaikka sekundaarikin. Hämeenlinnan aineistossa on seitsemälle eri opettajalle merkitty *Läski*, kuudelle *Hintti*, viidelle *Huora*, neljälle *Homo*, neljälle *Hutsu* jne. On ymmärrettävää, että tällaiset ovat oppilaiden kyselylomakkeissa, mutta tuloksia esiteltäessä olisi ajateltava, mikä on nimi ja mikä haukkumasana. Tässä käytetyissä pro gradu -tutkielmissa on paljon vakiintumatonta ja ehkä koskaan käyttämätöntäkin aineistoa, mutta toisaalta niitä kriittisesti lukemalla saa tukea käsityksille mallien jatkuvuudesta.

³⁴ Toisenlainen tapaus sattui 1950-luvulla yhteiskoulussa. Muuan opettaja teki sinunkaupat luokkaretkellä, ja kun oppilaat sitten sinuttelivat häntä koulussa, opettaja selitti kiusaantuneena, että eiväthän sellaiset kaupat ulotu enää kouluun.

kön 3. persoonassa menevää kohteliaisuuskaavaa, jossa puhuteltavaan viitataan tittelisanalla ikään kuin kolmanteen henkilöön ("Voisiko lehtori ottaa tämän lääkärintodistukseni"). Oikeaoppisesti *Te*-puhuttelu sopi vain sosiaalisessa asteikossa alempana olevaa puhuteltaessa. Puhuttelukaavaa pännättiin *Te*-sanaan haksahaneen lyseolaisen päähän enemmän tai vähemmän tiukoin äänenpainoin ("En minä ole sinulle *Te*, minä olen *lehtori!*" 1940-luvun puolivälissä).³⁵

Puhuttelukonventio on ollut tapana enempiä erittelemättä jakaa sinutteleluun ja teitittelyyn. Sinutteleluun kuuluu etunimen tai sen muunnoksen käyttö ja teitittelyyn sukunimen käyttö, ja liikanimet jäävät tämän jaon ulkopuolelle. Puhuttelukonventio sääteli viittauskonventiota. Aikuiset sinuttelivat lapsia ja teitittelivät aikuisia.³⁶ Lyseon opettajat sinuttelivat oppilaita etenkin keskikoulussa, vaikka lukiolaisia monet sitten teitittelivät. Koko ajan opettajat käyttivät puhutellessaan ja viitatessaan oppilaista sukunimeä kuin aikuisista ikään. Oppilaan sukunimi oli lyseon opettajien käyttämässä konventiossa tunnusmerkitön puhuttelu- ja viittausnimi, mutta yhteiskoulussa ja tyttölyseossa tunnusmerkitön puhuttelu- ja viittausnimi oli etunimi.³⁷ Informaalisessa puheessa opettajaa voitiin "sanoa joksikin", ja jos häntä "ei sanottu miksikään", käytettiin sukunimeä; tämä oli lyseossa informaalisen viittauskonvention syvin jako niinä aikoina, jolloin teitittely oli ainoa itsestään selvä puhuttelutapa. Etunimen käyttö sellaisenaankin oli "joksikin sanomista" samalla tavalla kuin liikanimen käyttö.

Kun yhteiskunnan puhuttelukonventiossa liu'uttiin paikkapaikoin teitittelystä sinutteleluun, myös viittausjärjestelmä restrukturoitui. Tähän vaiheeseen sattui ensin oppikoulujen kouluneuvostovaihe tasa-arvoajatteluineen ja sitten 1970-luvulla toteutettu koulu-uudistus. Oppikoululaitoksen alkuajoilta 1800-luvun loppupuolelta juontuvan "vanhan koulun" konventiossa ajateltiin, että laulunopettaja Aili Karstia "sanottiin joksikin", kun häntä sanottiin Ailiksi. Tämä konventio on osaksi säilynyt uudessa koulussa, mutta paikoin voidaan ajatella, että opettajaa "ei sanota miksikään", kun häneen viitataan samalla etunimellä, jota käytetään puhutellessakin. Turun lyseosta periytyvän uuden

³⁵ Monet suomalaiset eivät tätä ruotsalaismallia omaksuneet tai eivät aina käyttäneet vaan sanoivat *Te* ylöspäinkin. Sittenkin ruotsalaismalliin tehtiinkin suomen kieliopin mukainen kompromissikorjaus, jossa yhdistettiin *Te* ja titteli, *Voisitteko Te, lehtori, ottaa tämän --*, jota oppilaat tuskin paljoa käyttivät. Vielä niinkin myöhään kuin 1960-luvulla eräs Turun yliopiston professori edellytti alemmiksi katsomiltaan yksikön 3. persoonassa menevää, titteliin perustuvaa puhuttelukaavaa.

³⁶ Aikaisemmin teititeltiin omia vanhempia ja puolisoakin, mutta tästä tavasta luovuttiin vähitellen 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla

³⁷ Yhteiskoulussa on yhden informantin mukaan 1940-luvulla esiintynyt sellaista, että opettajat kyllä pääsääntöisesti puhuttelivat oppilaita etunimellä mutta saattoivat käyttää sukunimeä sellaisesta oppilaasta, josta he eivät pitäneet. Näin etunimi oli tunnusmerkitön ja sukunimi tunnusmerkkinen puhuttelunimi.

koulun viittauskonventiossa on havaittu sellaista tendenssiä, että oppilaat alkavat käyttää opettajan sukunimen asemesta etunimeä lukioon siirryttäessä. Vaikka uudessa koulussa sinutellaan opettajaa, nimityyppien tunnusmerkittämyys ei kuitenkaan ole ollut kaikissa kouluissa itsestään selvää. Kupittaa lukiossa tavallisin viittaussnimi oli joko etunimi tai sukunimi, helpomman artikulaation mukaan. Juhana Herttuan lukiossa 2000-luvulla tunnusmerkittön viittaustyyppi on sukunimi mutta Paraisilla tavallisimmin etunimi. Sinuttelu on nostanut etunimen sukunimen rinnalle vaihtoehtoiseksi tunnusmerkittäväksi viittaussnimeksi.

2.3. Käsitteitä opettajien sekundaaristen viittaussnimien funktioista

Saksassa tutkittiin 1970-luvulla koulussa käytettyjä sekundaarinimiä sosio- ja psykologiviestisestä näkökulmasta. Oppilaiden toisistaan käyttämät sekundaarinimet näyttivät olevan yhteenkuuluvuuden ilmaisuja (Kiener & Nitzsche 1971), mutta oppilaiden käyttämät opettajien sekundaarinimet näyttivät enimmäkseen muulta. Franz Kiener ja Michael Duske (1972) esittävät oppilaiden arvion 276 opettajan aineistosta: 50 % sekundaarinimistä osoittaisi, ettei opettajasta oikein pidetä ja että sekundaarinimi saa opettajan tuntumaan naurettavalta (26,1 %), uhkaavalta (16,3 %), mitättömältä (4,3 %) tai etäiseltä (3,3 %), ja noin 35 % nimistä vaikutti siltä, että opettaja koetaan läheiseksi tai peräti ”meikäläiseksi”, ja n. 15 % nimistä vaikutti neutraalilta. Nimeämismotiiveina pidettiin riippuvuustunteen vähentämistä (1,9 %), aggression purkamista (15,9 %), pilkkaamishalua (35,2 %), paremmuuden ilmaisemista (10,4 %) ja suosion ilmaisemista (15,2 %). Lopuksi sanotaan, että liikanimien käyttö opettajista ei ole vain lapsekasta typeryyttä vaan se myös säätelee oppilaan ja opettajan välisiä sosiaalisia suhteita.³⁸

Samantapaisia tulkintoja suomalaisten opettajien liikanimistä 1990-luvulta on esitetty pro gradu -tutkielmissa, osaksi Kienerin ja Dusken vaikutuksesta, mutta joukossa on myös itsenäisiä haastattelumielipiteitä. *Turun Sanomissa* 29.10.2000 esiteltiin erään hämäläisen koulun opettajien liikanimistä tehtyä pro gradu -tutkielmaa (TS:n toimittaja Sari Säynekoski). Vaikkei lehtijuttuja ole syytä pitää adekvaatteina, niin huomiota herätti otsikko ”Lisänimi horjuttaa opettajan valtaa”. Gradun kirjoittaja sanoo: ”Lisänimillä oppilaat pyrkivät horjuttamaan opettajan valtaa ja tekemään hänet epävarmaksi. Nimitytely on oppilaan ainoa sallittu tapa käyttää valtaa – Yläasteella lisänimet ovat tärkeimpiä kuin lukiossa, jossa ollaan jo yhtä suurta perhettä ja valmis-

³⁸ Kienerin ja Dusken yhtenä keskeisenä aineistona ovat Berliinin teknillisen yliopiston oppilaiden opettajistaan käyttämät sekundaarinimet, yhteensä 326 nimeä 350 oppilaalta.

taudutaan menestymään kirjoituksissa. Aikuisten vastustamiseen ei enää ole tarvetta.” Myönteisiksi mainittiin varsinkin etunimen variantteja. Lopuksi kerrottiin, että ärtyneet opettajat uhkasivat haastaa tutkijan ja laitoksen oikeuteen ”herjauksesta”.

Lahtinen (2000, 68–71), Nummila (1996) ja Virtanen (1994) ovat haastatelleet oppilaita ja opettajia suhtautumisesta sekundaaristen nimien käyttöön. Käytön arvellaan perustuvan sekä positiiviseen että negatiiviseen suhtautumiseen. Jotkut opettajat arvelevat nimenannon olevan oppilaiden vallankäyttöä ja opettajaan tai oppiaineeseen kohdistuvaa aggression purkamista. Sosiolingvistinen näkemys sekundaarinimistä vallankäytön välineenä kuvastanee ajan henkeä, jonka mukaan mitä erilaisimmat kielelliset käyttäytymiset on pyritty selittämään dramaattisista sosiaalisista asetelmista.

Kun vanhan koulun lyseolaisilta kysyy, pyrittiinkö sukunimen asemesta käytetyillä nimillä horjuttamaan opettajien valtaa ja tekemään heidät epävarmaksi, jo kysymystä pidetään absurdina. Ei mikään tällainen voinut vaikuttaa opettajien valtaan eikä auktoriteettiin. Sekundaarinimen puuttumisen katsottiin usein johtuvan opettajan väriltömyydestä tai kerrassaan mitättömyydestä, mutta joskus myös siitä, ettei arvostetun opettajan henkilössä ollut mitään sekundaarinimelle altistavaa piirrettä, esim. 1930-luvulla Birger Karmassa ja 1940-luvulla Unto Merrassa tai Kirsti Soinissa. Kaikilla originelleilla opettajilla oli sekundaarinimi, mutta kaikki eivät nimestään pitäneet. Ilmari Kajjala ja Eino Miettinen pahoittivat viittaustunimistään mielensä, mutta ei niillä auktoriteettia horjutettu eikä sosiaalisia suhteita säädelty.

2.4. Turun lyseon aineisto

Lyseossa oli vuosina 1903–76 noin 370 vähintään lukukauden opettanutta opettajaa, joista miehiä noin 300 ja naisia runsaat 70.³⁹ Miehiä oli 1930-luvun loppuun mennessä 137 ja naisia 23. Lukuvuosina 1937–42 koulunkäyntinsä aloittaneilla oli vain yksi naisopettaja, laulunopettaja Aili Karsti, *Aili*. Lyseoon tuli lukuvuosina 1940–76 uusia miesopettajia 97 ja uusia naisopettajia 72. Alusta 1920-luvun lopulle asti lyseossa muistetaan olleen viittaustunimet *Pätkä*, *Käpä*, *Iivari*, *Pukki* ~ *Setu*, *Viksi*, *Alma*, *Fimppu*, *Pulkki*, *Kolli*, *Kalen-Kaljala*, *Mamma Saarinen*, *Pummi*, *Bertta*, *Hanna*, *Tumppi-Janne*, *Ankka*, *Nuppineula*, *Mursu*, *Jepe*, *Eto*, *Elias*, *Töppö* ja *Liisa*.⁴⁰

³⁹ Noin-määrä johtuu siitä, että opettajakuntaan on merkitty erilaisia pienryhmien opettajia.

⁴⁰ Vuodesta 1903 20-luvun alkuun asti oli lähes 70 opettajaa, joihin vanhimpienkaan informanttien muisti ei ulotu. Jos nämä jätetään viittaustyypivertailun ulkopuolelle, saadaan karkeasti 1920-luvulta vanhan lyseon loppuun noin 290 opettajaa, joiden viittaustunimien suhteita voi jotenkuten katsoa.

Viittaussimien vakiintuneisuutta oli eriasteista, jatkumolle asettuvaa. Nimi voi olla **vakiintunut**, **vaillinaisesti vakiintunut** tai **vakiintumaton**. Monella opettajalla oli sama kaikkien tuntema viittaussimi vuosikymmenestä toiseen. Kaikki lyseon pojat 1930-luvulta 1950-luvulle tiesivät Mursun, Ankan, Nahkun, Ailin, Fretun, Alman, Noominin, Affun, Töpön, Tetan ja Paini-Heikin, samoin kuin loppuvuosina Kurren ja Toopen, eikä heihin ollut tapana viitata sukunimellä. Nikupeteriä sanottiin joillakin luokilla vain Nikupeteriksi, mutta monilla luokilla hän oli *Niku*.⁴¹ Opettajalla voi olla vakiintuneen viittaussimen lisäksi **toissijainen** vaillinaisesti vakiintunut tai vakiintumaton viittaussimi. Armas Sandelin oli *Santtu*, mutta yhdellä luokalla hän oli *Vety-Mikko* ja yhdellä *Aru*. Rajoittuneesti vakiintunutta nimeä käytettiin yleensä vain yhdellä luokalla. Vakiintumattomia nimiä käytti vain jokunen oppilas jonkin aikaa. Kun yksi informantti kertoi Teodor Schalinia sanotun Sapliiniksi, kyseessä on vakiintumaton nimi, enemmän sporadinen vitsintavoittelu kuin lisää opettajien viittaussimien kentässä.

Entisiä lyseolaisia on informanteina niin, että verkosto kattaa ajan lukuvuodesta 1919–20 lukuvuoteen 1975–76 (ks. Lähteet). Informanteille esitettiin nimilista heidän kouluaikinsa opettajista (myös opetusaine mainittuna). Pyrkimyksenä on nimimallien kuvaus, eikä haaviin ole yritetty joka ainoaa yksittäistä nimeä.

Opettajien luettelossa mainitaan, milloin opettaja oli lyseossa, mutta kaikilla ei ole ollut koko ajan samaa viittaussimeä. Ensimmäisenä vertailuryhmänä on lyseota jatkaneen uuden koulun viittaussimiä. Ulompana vertailuryhmänä on aineistoa vanhan koulun ajoilta Turun tyttölyseosta ja TSYK:sta, 1980-luvulta Virtain, Parkanon ja Kankaanpään kouluista, 1990-luvulta Hämeenlinnan, Lammin, Auran (Kyrön yläaste, Elisenvaaran lukio), Koski Tl:n ja Turun Kastun kouluista (kyselyjä Tyttölyseon ja TSYK:n osalta; Kunttu 2004; Laasi 1991; Virtanen 1996; Lehtinen 2000; Nummila 1996).

Nykyisin ollaan herkkiä intimitteettisuojaan liittyviksi katsottujen kysymysten suhteen. Lain mukaan tieteellisessä tutkimuksessa saa käyttää henkilökohtaisia tietoja.⁴² Useat lyseon viittaussimet olivat yleisesti turkulaisten tie-

⁴¹ Lyseon 90-vuotiskirjassa *Matkalla elämään* (1993, 64) Reino Kanerva sanoo: ”Kovia, kuria ylläpitäviä auktoriteetteja kunnioitettiin ja alaluokilla jopa pelättiin. Nahku, Fretu, Paini-Hessu, Töppö, Noomini ja Nikupeteri vain eräitä mainitakseni.” Kirjoittaja on valinnut auktoriteetin ja kunnioitettavuuden perusteella kuusi opettajaa ja viittaa neljään varsinaisella liikanimellä, yhteen etunimen arkikieliselä variantilla ja yhteen sukunimellä.

⁴² Suomen henkilötietolaissa (523/1999) on ”arkaluonteisten tietojen käsittelykielto” (11 §) ja ”poikkeukset arkaluonteisten tietojen käsittelykiellosta” (12 §); arkaluonteisten tietojen käsittelykielto ei koske ”tietojen käsittelyä historiallista tai tieteellistä tutkimusta taikka tilastointia varten”. Tutkimuksesta sanotaan 14 §:ssä, että historiallista tai tieteellistä tutkimusta varten saa henkilötietoja käsitellä, jos ”tutkimusta ei voi suorittaa ilman henkilön yksilöintiä koskevia tietoja ja jos rekisteröityjen suostumusta ei tietojen suuren määrän, tietojen iän tai muun sellaisen syyn vuoksi ei ole mahdollista hankkia”. EU:ssa jäsenvaltioiden tietosuojajärjestelyjä koordinoi Tietosuojatöryhmä, joka on antanut 1995 hyväksytyt tietosuojadirektiivin 95/46/EY.

dossa, ja olisi hullunkurista, ettei uskaltaisi sanoa, että Mursu oli tohtori Väinö Perälä. Intimiteettisuojaus hengessä on uuden koulun opettajien primaarinimet kuitenkin jätetty kirjoittamatta, samoin niiden vanhan lyseon loppuaikojen opettajien nimet, joiden viittaussnimi voisi tuntua ”arkaluonteiselta” ja joista muutamit opettivat uudessakin koulussa. Jos viittaussnimi kuitenkin perustuu primaarinimeen, tämä on tapauksittain pakko kuvata lingvistiksi, joskus primaarinimestä tai sen osasta riittää rakennekaava symbolein C = konsonantti, V = vokaali. Pro gradu -tutkielmissa jo julkistetut primaarinimet on kirjoitettu sellaisinaan. Näin primaarinimien rekisterinluonteinen käsittely on vältettävissä, vaikka notaatio voikin olla hankalaa lukijalle, jolla ei ole lingvististä koulutusta. Opettajien tai heidän perillistensä suostumuksen tavoittelu olisi vaarantanut tutkimuksen vapauden.

2.5. Nimien esittelyä ja tulkintaa

2.5.1. Viittaussnimi perustuu opettajan nimeen

Monista opettajista informantit sanoivat käytettävän vain sukunimeä, ja he sanoivat myös erikseen useista vakiintuneen sekundaarinimen kantajasta, ettei heihin viitattu koskaan sukunimellä. Sukunimeä käytettiin aina 1950-luvulle asti lyhytaikaisista opettajista ja sellaisista, joilla oli hyvin vähän opetustunteja ja pieniä oppilasryhmiä. Heitä oli 20-luvun alusta lukuvuoteen 1975–76 n. 140, joista vain 15:llä oli etunimi tai sekundaarinimi viittaussnimenä. Vain sukunimellä viitattiin myös pitempiäaikaisiin miesopettajiin: *Penttinen* (1914–36), *Honka* (25–28), *Juvala* (25–29), *Merta* (40–46), *Hytönen* (41–44), *Kolkki* (42–49), *Valkeapää* (43–46), *Lakka* (55–58), *Lampisuo* (60–66) ja *Leppälä* (65–69). Vierasnimi mukautui helposti suomen fonotaksiin, esim. Hagman > *Haakmanni*. Joistakin opettajista käytettiin yleisesti sukunimeä mutta jollakin luokalla muuta nimeä. Ilmari Niemisen (57–72) viittaussnimi oli sukunimi (lopulta *reksi*) mutta jollakin luokalla *Ilmari*. Nieminen oli ehdoton auktoriteetti eikä hänessä ollut mitään liikanimelle altistavaa piirrettä. Onni Jäppisestä käytettiin jollakin luokalla etunimeä ja jollakin luokalla sukunimen tyypistymää *Jäppi* mutta useimmilla luokilla sukunimeä; *Jäppinen* katsottiin sellaisenaan riittävän liikanimimäiseksi, ja se tuntui hyvin vastaavan hänen habitustaan.

Vakiintuneena miesopettajan viittaussnimenä alusta 1940-luvulle olivat etunimet *Iivari* (03–37 Vanaja) ja *Sampo* (47–57 Haahntela). Jossakin määrin vakiintuneita olivat myös *Into* (14–36 Kiviluoto), *Elias* (Levanto) vuodesta 1926 30-luvun jälkipuoliskolle, ja 30-luvulla *Paavali* (Kustaa Paavali Kalliovaara). Vakiintumattomia tai toissijaisia viittaussnimiä olivat 20-luvulla *Don Arttur(i)* ja 30-luvulla *Heikki* (Impiwaara) ja *Teodor ~ Teutori* (Schalin). Näi-

den nimenkantajien auktoriteetti oli suuri, ja he olivat kaikki pitkäaikaisia opettajia. Nämä propilekseemit (paitsi viittaussnimenä vakiintumaton *Heikki*) olivat lyseon piirissä harvinaisia primaarinimiä. Oppilaana ei ollut näinä aikoina yhtään Iivaria⁴³, Eliasta, Paavalia, Teodoria eikä Sampoa, mutta vuosina 1919–32 oli kyllä kolme Intoa vieläpä Kiviluodon oppilaana. Myöhemminkin muuten tuntemattomat etunimet olivat alttiita viittaussnimiksi, esim. *Mainio* (Luoto) ja 1970-luvulla vanhahtava *Onni* (Jäppinen ja Korkiakangas), yhtään *Onnia* ei ollut oppilaanakaan. Vaillinaisesti vakiintuneita olivat *Raito* (Ruskeepää) ja *Taimo* (Iisalo). Myös *Urho* (Lundell) saattoi tuntua vanhahtavalta 1950-luvun lopulla, mutta oppilaanakin oli tuolloin pari Urhoa, ja samoihin aikoihin *Urho* (Telaranta) toissijaisena nimenä vaikuttaa huumorimielisessä annetulta, ainoalta, joka heijastaisi auktoriteetin puutetta. Miesopettajaan saatettiin siis viitata primaarilla etunimellä, kun se oli jotenkin outo tai kun sillä oli leksikaalinen homonyymi (*into, sampo, onni, urho, mainio*). Uutena tuli 1950-luvulta alkaen tavallinenkin etunimi, esim. *Paavo* (Elo), *Reima* (Koski), *Seppo* (Vainio-Kaila), *Jussi* (Ikola), *Antti* (Haavio).

Naisella oli etunimi viittaussnimenä 1920-luvulla, kun aviopuolisokin oli lyseossa: *Bertta* (Vanajan vaimo), *Liisa* (Vanajan tytär), *Hanna* (Levannon vaimo), samoin myöhemminkin: 1960-luvun lopulla *Malle-Reet* (Leppälä), 1970-luvulla *Kyllikki* (Luoto) ja *Tuovi* (Hyvönen). Myöhemmin naisopettajan etunimi oli viittaussnimenä muutenkin: 1930-luvulla *Maija* (Lauste), *Aili* (Karsti) ja *Sylvi* (Wichman), 1940-luvulla *Lempi* (Salminen), 1950-luvulla *Aira* (Saaren-Seppälä), *Vieno* (Ekman), *Esteri* (Kapari), *Saida* (Helenius), *Eevi* (Kivekäs), *Leena* (Koivukoski) ja *Leea* (Laitakari), 1960-luvulla *Leena* (Huotinen ja Grönroos), *Kerttu* (Värri), *Liisa* (Dahl), *Lali* (Rinne) ja *Kaisa* (Rantala), 1970-luvulla *Tuula* (Ruokonen) ja *Leakaarina* (Rautiainen).

Alkuvuosina kahden miesopettajan viittaussnimenä oli etunimen muunnos, *Hessu* (Henrik ~ Heikki Halme) ja *Fretu* (Fredrik Rauha). Nimistä *Iivari*, *Into* ja *Elias* ei ollut yhtä yleisiä leksikkomuunnoksia, joten tällaiset primaarit etunimet ja yleistyneet arkimuunnokset (mm. *Hessu*, *Fretu*) olivat täydennysjakaumassa. Vasta 1940-luvulla alettiin miestennimien leksikaalisia arkimuunnoksia käyttää yleisemmin lyseon opettajista, *Raffu* ~ *Rafu* (Rafael Helanko), *Untta* (Unto Livola), *Ville* (Viljo Lakio), *Masa* (Martti Helin), *Klasu* (Klaus Lampi), *Svenkku* (Sven Lindholm), *Maukka* (Mauno Koski), *Jokke* (Jouko Korkalo), *Voti* (Voitto Ahlroth), vaillinaisesti vakiintuneina tai vakiintumattomina *Aru* (Armas Sandelin), *Immu* (Nieminen), *Upi* (Urho Telaranta)⁴⁴, *Maukka*

⁴³ Alkuvuosina oli opettajana kaksi Iivaria (Ivar Alfred Rosenqvist 04–20, Ivar Kerkkola 07–09).

⁴⁴ Turussa Upi oli ainakin 'Urpo', ja vakiintuneen *Teta*-viittaussnimen lisäksi on yhdeltä luokalta saatu myös *Urho* (primaari etunimi) ja *Upi*, jota tukee luokalla käytetty kvasimainoshokema murteella "Älä polta klupi, sitä poltta Upi", motivaationa opettajan Klubi-paperossin poltto.

(Mauri Pyökäri), *Totti ~ Torsti* (Torsten Granlund), *Makke* (Markku Laine) ja *Taavetti* (David Ophir).

Uudessa koulussa arkimuunnokset *Tate* (Taisto), *Olku* (Olavi), *Jaska* (Jaakko), *Timpe* (Timo), *Hati* (Harri) ja *Perts* (Pertti) ja naisten nimistä *Hilu* (Hilka) ja *Päve* (Päivi)⁴⁵ edustavat enemmän yleissuomalaista kuin paikallista turkulaista perinnettä, Turussa esim. Timo on ollut *Timppa* eikä *Timpe*. Yhteiskoulussa, jossa oppilaat käyttivät tyttövereistaan viittaussimenä usein etunimen arkimuunnosta, sellainen oli naisopettajienkin viittaussimenä, esim. *Keka* (39–74 Kerttu), *Pipsa* (64–98 Pirkko), *Evi* (68– Elvi), *Maisa* (70–01 Maija-Liisa), *Lentsu* (76– Leena).⁴⁶

Etunimen uniikki muunnos tulee sananmuodostusmallista riippumatta. Lyseon loppuvuosilta ovat assosiaatioon perustuva kuvaamataidon opettajan viittaussnimi *Rubens* (Ruben) ja antipatian indeksinä *Kullikki* (Kyllikki), ja naisen nimen muunnos *Lali* > *Lalli* tarjoutui olemassa olevan nimen mukaiseksi. Uuden koulun *Staili* heijastuu *Raili*-nimestä.⁴⁷

Sukunimistä muunnettiin viittaussimiä lyseossa alusta pitäen. Etunimi-muunnosten sananmuodostusmallia noudattivat 1920-luvulla *Setu* (< Ceder), *Viksi* (Wikström) ja *Fimppu* (Finnberg), jotka rakentuivat tyypistemorfiin (*seT*, *viks*, [*fimP*]). Etunimen arkimuunnosten mallisia kaksitavuja olivat 1920–30-luvulta *Jepe* (Hjärpe), *Affu* (Eichwald), 1940-luvulta *Sanntu* (Sandelin) ja *Humma* (Hummelstedt), 1950–70-luvulta *Herpa ~ Herppa* (Hermas), *Lunttu* (Lundell), *Hanttu* (Hantula), *Granu* (Granlund), *Viki* (Wikström), *Vili* (Viljanen), *Linssi* (Lindström) ja *Offe ~ Offa* (Ophir), uudessa koulussa *Nykä* (< *NyrhVCVC*) ja yhdyssananimestä *Vilku* (< *vilc-CV¹V²-CV*). Näin on muodostettu melkein yksinomaan miesten viittaussimiä, paitsi *Humma* ja *Vilku*.

⁴⁵ *Hilu* 'Hilka' esim. Paunonen & Paunonen 2004, 386. *Päve* 'Päivi' esim. Paalanen 1992, 8.

⁴⁶ Muualla: Primaarit etunimet Turun tyttölyseo 1930–40-luvulla *Impi* (Virtanen). TSYK miehet *Einari* (48–72 Joutsamo). Arkimuunnokset TSYK miehet *Jussi ~ Jönni* (13–64 Juhani), *Keppari* (36–74 Keijo), *Ana* (62–95 Antti), *Leksa ~ Lepa* (64–00 Leo), *Aukki* (70–99 Aulis), *Rippe ~ Ripa* (71– Risto), *Perts* (96– Pertti), *Kartsa* (81– Kari). Hämeenlinnan aineistossa 1990-luvulta, miehet *Ana* (Antti), *Eki* (Erkki 4), *Eke* (Erkki), *Hepa* (Heikki), *Jope* (Jorma), *Häri* (amerikkalaisittain, Harry), *Kipa ~ Kaimmouy* (Kimmo), *Masa* (Matti), *Pena* (Pentti), *Repa* (Reijo 2), *Ripa ~ Rike* (Risto), *Sepi* (Seppo), *Klasu* (Klaus), *Peku* (Pekka), *Kale* (Kari), *Peksi* (Pekka), *Katsa ~ Kartsa* (Kari), *Tapsa* (Tapio), *Ekke ~ Eppe ~ Ekku* (Eero), *Eedo* (Eero), *Sakke ~ Sakavi* (Sakari), *Hessu* (Heikki), *Rekku* (Reijo), *Reiska* (Reijo 2), *Arska* (Aarno), *Erska* (Eero ja Erkki), *Olku* (Olavi), *Vejo* (Veijo); naiset *Hilu* (Hilka, Hillevi), *Päkä* (Päivi), *Pike* (Pirkko, Pirkko-Liisa), *Rane* (Rauni), *Rape ~ Ragne* (Rauni), *Ritu* (Riitta), *Sipe* (Sirpa), *Tupu ~ Tuisku* (Tuula), *Pirre* (Pirjo 2), *Lissu* (Liisa 6), *Ellu* (Elina), *Lispe* (Liisa), *Hiltsu* (Hillevi), *Miisa* (Mirja-Liisa), *Pirkkis* (Pirkko), *Liisukka ~ Lillukka* (Liisa). Lammin aineistosta miehet *Epe* (Eero), *Arska* (Ari), *Kartsa* (Kari), *Mikke* (Mike), *Ripa ~ Ripe* (Risto), *Tepe ~ Tepeksi* (Teppo), *Timotei ~ Timbe ~ Timpe ~ Timppa ~ Timpuli ~ Tinke ~ Tipi* (Timo), *Vekkuli ~ Verre* (Vesa); naiset *Pike* (Pirkko), *Rate* (Raili).

⁴⁷ Yhden foneemin muutoksella toteutettuja muunnoksia, joilla ei tarvitse olla relevanttia ajatussisältöä, on 1990-luvun vertailuaineistossa, esim. Lammin *Kaisu* > *Haisu*, Kankaanpään *Meeri* > *Teeri*, Virtain *Terttu* > *Torttu*.

Tyttölyseossa oli 1930–40-luvulla viittaussnimenä naisopettajilla *Pranttu* (Köhler o.s. Brander) ja *Mari* (Martola) ja miesopettajilla *Fimppu* (Finnberg, sama lyseossa), *Unkki* (Unger), *Entti ~ Enska* (Ensiö) ja *Pasi* (Paasivirta). TSYK:ssa oli ensin miesopettajien nimiä 1920-luvulta alkaen, naisopettajien osuus keskittyi 1960–70-luvulle: *Iiska ~ Isku* (21–31 Iisalo), *Santtu* (36–75 Santalahti), *Josu* (48–72 Joutsamo), *Masi* (56–86 Makkonen), *Putte ~ Putti* (59–89 Puttonen), *Topi* (60–86 Toivola); naisopettajia *Fabi* (09–49 Fabritius), *Himmu ~ Himppu* (76–97 Himberg), *Patti ~ Patsku* (76–Patero), *Tuntse* (78–Tunturi). Malli on yleinen 1990-luvun vertailuaineistossa.⁴⁸

Sukunimestä muunnettuja Kaikka-tyypin nimiä ei lyseossa ollut yhtään. Jorkka-tyyppiä ovat *Fimppu*, *Santtu*, *Lunttu*, *Hanttu* ja *Linssi*, Jossu-tyyppiä *Affu*, *Offe* ja *Humma*, Kustu-tyyppiä *Viksi* ja *Herpa*, Pena-tyyppiä *Setu*, *Jepe*, *Granu*, *Viki* ja *Vili*. Sekundaareja Pena-tyypin etunimiä on ollut koko nyky-suomen ajan⁴⁹, joten aikansa sukunimimuunnoksikkin *Setu* ja *Jepe* sopivat hyvin. Samoin 1960-luvun CVCi-muotietunimiin Ari, Jani, Jari, Jori, Jyri, Kari, Pasi, Rami, Sami, Tomi, Toni, Topi, Viki ja Vili (Kiviniemi 1982, 224–225, 306–348) luontuvat lyseossa 60-luvun sukunimimuunnokset *Viki* ja *Vili*. Liikanimestä muunnettuja ovat 40-luvun taitteesta Kustu-tyypin *Nahku* (< Nahkiainen), 50-luvun taitteesta *Lampe ~ Lambe* (< Lampetti), 70-luvun taitteesta Jossu-tyypin *Heppa* (< Hevonen) ja uudessa koulussa *Tatu* (< Tasatukka).

Katkaisemalla lopusta tyypistettyjä ovat alkuvuosilta *Alma* (Almark) ja *Pulkki* (Pulkkinen), 30-luvulta *Impi* (Impiwaara) ja *Niku* (Nikupeteri), myöhemmiltä vuosilta *Jäppi* (Jäppinen), *Ruusuu* (Ruusuvuori) ja *Muju* (Mujunen).⁵⁰

Alusta yhdyssnimen konstituenttirajaa myöten on tyypistetty 1920-luvulla *Pummi* (Lagerbohm), samoin Turun tyttölyseossa *Koffa* (Volkoff) ja TSYK:ssa *Blomma* (Lindeblom) ja arkimuunnoksesta *Erikssonska* > *Sonska* ja Kaikka-tyyppiin edelleen muunneltu *Laitsu* (46–76 Ölander).⁵¹ Nämä niin kuin alusta tyypistetyt etunimetkin ovat vierasnimien muunnoksia. Malli näkyy menettäneen produktiivisuutensa jo varhain 1900-luvulla.

Kolmitavuisia Keppari-tyypin sukunimenmuunnoksia olivat 1930-luvulta *Imppari* (Impiwaara) ja *Arppari* (Arpiainen) tyypistemorfista *imp / amp* klusiili

⁴⁸ Hämeenlinnan 1990-luvun aineistossa ovat *Haikku* (Haikarainen), *Hellu* (Hellgren), *Kupru ~ Gubbe* (Kupari), *Kurtsa ~ Kurppa ~ Kurttu* (Kurittu), *Käntsy ~ Kämppy ~ Kämy* (Kämäri), *Moisku ~ Moikka ~ Molla* (Moilanen), *Mertsi* (Mertanen), *Rousku* (Rouhiainen), *Ruisku* (Ruuskanen), *Saitsu* (Salovaara), *Tipsu* (Tiipiö ja Tiihonen), *Tupsu* (Tupala), *Huge* (Hurrila), *Kema* (Kemppi), *Kyde* (Kyyhkynen), *Tami* (Tamminen), Lammin aineistossa *Tapsa* (Tapola).

⁴⁹ Esim. Lönnrot 1874–80 *Masa*, *Esa*, *Lari* (Hilarion), *Sipi* (Sigfrid), Aleksis Kivellä *Niko*.

⁵⁰ Hämeenlinnan 1990-luvun aineistossa ovat *Aitto* (Aitokari), *Varis* (Varismäki), *Jura* (Jurama), *Hakki* (Hakala ja Hagman), *Erkki* (Erkkilä), *Hurri* (Hurrila), *Kyyhky* (Kyyhkynen), *Moila* (Moilanen).

⁵¹ *Ölander* > *Lander* > *Laitsu* on la-typistemorfista *itsu*-slangisuffiksielementillä muodostettu, vrt. helsinkiläistyyppiteitä (*Kari*, *Kai*, *Kaarina*, *Kaisa* >) *Kaitsu* ja (*Keijo* >) *Keitsu* (Paunonen & Paunonen 2002; Paalanen 1992, 4).

kahdentuneena. Samaa tyyppiä ovat *hamppari* (< *hampuusi*) ja *lemppari* (< *lempo* mm. Alkiolla ja Kiannolla, NS) typistemorfeista *hamp* ja *lemp*, samoin myöhemmät *ppari*-johtimelliset slangisanat *lumppari* 'lumipallo', *limppari* 'limonadi', *nimppari* 'nimipäivä' (Anttila 1975). Typistemorfista *vari*-elementillä 1930-luvulla muodostettu on *Karvari* (Karttunen). TSYK:ssa on CV¹V²*vari*-kaavan mukaan myöhemmin muodostettu *Koivari* (Koivukoski).⁵²

Lyseossa oli [feminiini]-piirteellä merkitty viittaussnimi *Mamma Saarinen* 1920-luvulla. Mamma ei ole nuori, naimaton eikä lapseton, Mamma Saarinen oli 20-luvulla viisissäkymmenissä.⁵³ Lyseossa käytettiin 1940-luvulla yhdestä naisopettajasta, josta oppilaat eivät pitäneet, vaillinaisesti vakiintunutta viittaussnimeä *Prusilaska* (Brusila). Vielä 1960-luvulla oli *ska*-viittaussnimi *Suhoska* (Suhonen). Vaikkei *ska*-nimiä ole vakiintunut useampia, malli on ollut aina tekstuaalisena ratkaisuna mahdollinen, varsinkin jos opettajalle on vakiintunut sukunimi viittaussnimeksi. TSYK:n poiminnassa on *ska*-nimiä 1900-luvun alkupuolelta viisi ja loppupuolelta kolme, *Sonska* (19–53 Harkkola o.s. Henriksson), *Miettiskä* (21–67), *Erhoska* = *Rauttuska* (27–67 Erho = Rauttu), *Harvaska* (29–50 Harva), *Tilviskä* (34–71 Tilvis), *Suojaska* (39–74 Suoja), *Liukkoska* (45–76 Liukko), *Aaltoska* (59–93 Aaltonen), *Jantuska* (70–01 Jantunen); sisäheittoisia ovat *Borska* (30–64 Borg) ja *Turska* (52–84 Turunen). Turun tyttölyseossa käytettiin 1940-luvulla Pispala-nimisestä naisopettajasta, josta ei juuri pidetty, viittaussnimeä *Piispaska* ~ *Pispala*, ja rehtorin (*Ensiö* > *Entti*) vaimon viittaussnimi oli sekundaarinimestä muodostettu *Enttiskä*. Hämeenlinnan aineistossa ovat *Alaska* (Alanen), *Elloska* (Ellonen), *Pesoska* (Pesonen).

Uutena tulivat 1900-luvun lopulla sukunimilähtöiset *is*-nimet. Lyseoon ne eivät ehtineet, mutta uuteen kouluun kyllä 1980-luvulta alkaen: typistemorfiin rakentuvat *Honkkis* (< *Honka-CVC-CV-CV*) ja *Hestis* (norjankielisestä *Heste*-alkuisesta yhdyssanasta). TSYK:ssa on *Kiilis* (Leo Kiilavuori 64–00 ja 64–98 Pirkko Kiilavuori), *Syvis* (Leena Syväsalu 66–03) ja *Hirvis* (Markku Hirvonen 85–). Slangijohtimena *is* liitetään yleensä yhdyssanan alkuosasta tai joskus johdoksesta otettuun typistemorfiin niin, että *is*-sana on kaksitavuinen (Lehtinen 1995). Näin rakentuvat myös opettajien *is*-nimet, Hämeenlinnan aineistossa lisäksi yksimorfeemisista sanoista.⁵⁴

⁵² Lammin ja Hämeenlinnan aineistoissa on kummassakin kolmitavuinen (C)VCC*Ceri*-malli jossa tuotoksena on leksikaalisen sanan homonyymi, *Ahteri* (Ahtiainen), Lammin aineistossa myös *Hilleri* (Hilden) ja Hämeenlinnan aineistossa *ali*-loppuinen *Sihveli* (Sihvo).

⁵³ TSYK:ssa oli *Honka-Mamma* (Honka, 03–28, koulun johtajat) ja pelkkä *Mamma* ja *Värbitäti* ~ *Mummeli* (Kallio 45–61). Hämeenlinnan 1990-luvun vertailuaineistossa on *Mamma-Ruuskanen* ja Lammin *Mamma*, *Marjut-täti* ja *Raippa-täti* (Raili-etunimestä). Turun tyttölyseossa oli 1940-luvulla *Pappa* (Yrjö Suomalainen) ja TSYK:ssa *Vaari* (31–52).

⁵⁴ Hämeenlinnan aineistossa ovat *Hakkis* (Hakala), *Kuulis* ~ *Kuuppis* (Kuula), *Kämppis* (Kämäri), *Loikkis* (Loikkanen), *Luomis* (Luomalampi), *Mustis* ~ *Mustakallo* (Mustakallio), *Nikkis* (Nikkilä), *Sarjis* (Sarjanen). Lammin aineistossa ovat mm. *Tellis* ja *Vahtis*.

Sananmuodostusmallien mukaisten lisäksi on muitakin sukunimilähtöisiä viittaussnimiä. Nimeä on muunneltu niin, että tuloksena on olemassa olevan sanan homonyymi, joka ei semanttisesti ilmaise kantajastaan mitään. Miesopettajan viittaussnimiä olivat 1930-luvulla saksan opettajan nimestä *Tilvis* > *Tiflis*, jossa *lv*-yhtymän järjestys on kääntynyt (*Tiflis* oli Tbilisin kaupungin nimi vuoteen 1936), 1940–50-luvulla vaillinaisesti vakiintuneet *Hiilihanko* (Helanko), *Lapio* (Lakio) ja *Seinä* (Seinelä), 1960-luvulla *Hevonen* (Hyvönen), *Täryaho* (Teriaho) ja *Parantola* (Arantola). Naisopettajien sukunimilähtöisiä viittaussnimiä olivat 1950-luvulla *Rentukka* (Artukka) ja 1960-luvulla *Heluna*, jolla on myös metaforinen motivaatio.

Myös uudessa koulussa on primaarinimiä muunneltu olemassa oleviksi sanoiksi, jotka eivät ilmaise kantajastaan mitään. *Oranki* perustuu konsonanttialkuiseen sukunimeen, johon on pantu proteettinen vokaali. *Kurapuu* on tehty sukunimestä substituioimalla ensi tavun vokaali. Viittaussnimessä *Pallopää* on vieraskielisen sukunimen soinnilliset klusiilit tehty soinnittomiksi ja jälkitaavujen vokalismi on substituoitu (primaarinimen loppuvokaali on ortografisesti yksikirjaiminen pitkänä ääntyvä).⁵⁵ Viittaussnimi on ranskan fraasi *Comme ci comme ça*, jonka osa *comme ci* ääntyy segmentaalisesti kutakuinkin niin kuin sukunimi. Näin muodostetaan myös etu- ja sukunimen sekvenssistä viittaussnimi. *Lavuaari* koostuu etunimen lopputavusta ja sukunimestä, jossa diftongin jälkikomponentti ääntyy lounaismurteiden mukaisesti avartuneena ja puolipitkänä, *la+vuàri*, ja *Marabou* koostuu etunimen *MarVVCV* alkuelementistä *m* tai yhtä hyvin *mar*, joka on sulautuneena sukunimeen, *CaraC³uu* (C^3 = labiaaliklusiili). *Tiipero* sisältää etu- ja sukunimen elementtejä, *tiiCV+pVrCC*, ja vaikka se ei sellaisenaan ole leksemin homonyymi, se on sovitettu ekspressiivien *paapero*, *taapero* ja *napero* malliin. Etu- ja sukunimeen perustuvilta näyttävät TSYK:n *Lola* (65–00 Leila Jaakkola) ja Hämeenlinnan 1990-luvun aineiston *Silsa* (Sirkka-Liisa Salo), *Jojo* (Jorma Ojanen) ja *Keppi* (Ketola, Pirkko).

Lyseon *Teta* 1930-luvun alussa tulee siitä, että Urho Telaranta kirjoitti nimensä luokan päiväkirjaan lyhenteenä ”Te-ta”, fonotaktisesti CVCV-tyyppiä. Samanlainen on 50-luvun *Tola* (Toivola), opettajan nimimerkki Turun Sanomien urheilusivuilla. Vakiintumaton *Ojaa* on 1930-luvulla modifioitu ikään kuin interjektiksi sukunimestä *Oja*, jonka loppuvokaali on paikallismurteessa puolipitkä, *ojà*. Historian opettajan sukunimestä Ruusuvuori tuli 1960-luvulla leikkimielinen *Rosenberg* Saksan kansallissosialistien teoreetikon mu-

⁵⁵ Vertailuaineistossa 1990-luvulta on *Puolukka* (Puolakka) ja *Tisula* (Nisula), *Einstein* (Andsten), *Huuhkaja* ~ *Huumeinen* (Huumonen), *Kilokangas* ~ *Siloposki* (Silokangas), *Tappola* (Tapola), *Hirviö* (Sirviö), *Mustakallo* (Mustakallio), *Iso-Pipilä* (Iso-Sipilä), *Asterix* (Astren). Assosiaatio sukunimeen on viittaussnimessä *Manta* (< Havis Amanda, sukunimi Haavisto).

kaan, ja tästä ruotsinlähäinen *Ruusperi*. Sukunimeen perustuu assosiaation kautta *Pihvi* ~ *Lindströmin pihvi* (Lasse Lindström).

Siitä tendenssistä, että sananmuodostusmalliin valetulla viittausunimellä on homonyymina lekseemi, joka ei kuitenkaan luonnehdi nimenkantajaa, voi käyttää termiä **lekseemihakuisuus**. *Karvari* ei ole metafora ammatista, eikä *Imppari* kuulu lounaismurteiden verbeihin *impata* 'ryypätä' ja *imppailla* 'kiukutella' (vaikka tämä olisi jotenkuten sopinut temperamenttiseen opettajaan). *Pummi* ei ollut sama kuin *pummi*, 1920-luvulla 'harhalaukaus', murteessa myös 'purjeveneen puomi', (ei vielä 'kerjäläinen, toisen kustannuksella eläjä'). *Humma* on homonyymi lastenkielen sanalle *humma* 'hevonen', mutta metaforaksi sitä ei voi perustella. *Luntu* miesopettajan viittausunimenä ei perustu naista merkitsevään pejoratiiviseen sanaan eikä assosioidu senkään vertaa *luntu*-artefaktisanoihin. *Herpa* voi tuoda mieleen "Herba"-liköörin ja sitä tietä ryypiskelyn, joka ei kuitenkaan nimensyntyvaiheessa ollut aktuaalia.

Huumorin tavoitteluun perustuu **leksikaalinen substituo** (McClure 1981, 36), josta lyseossa on 1950-luvulta esimerkkinä vain vaillinaisesti vakiintunut *Lätäkkö* sukunimestä *Lampi*. Hämeenlinnan 1990-luvun aineistossa ovat esim. *Kontio* ~ *Nalle* ~ *Otso* (Karhu), *Pulu* (Kyyhkynen), *Talitintti* (Tiainen), *Vaakku* (Waris) ja *Järvituikku* (Merivalo). Tavujen paikanvaihto on liikanimen muunnoksessa *Väsy* (< Sävy 47–64). Huumoria on myös ns. sananmuunnos, jossa sanaliiton sekvenssejä vaihdetaan uuteen järjestykseen (Anttila 1989). Tällaista tavallisesti lasten harrastamaa sanaleikkiä on lyseosta yksi esimerkki, sekin vakiintumaton liikanimestä muunnettu *Paksuniska* > *Niksupaska* (konfliktin jälkeen). Hämmäläisaineistoista 1990-luvulta ovat *Karja Markama* ~ *Karka Marjama* (Marja Karkama) ja *Hanikka Sikala* > *Hanikka* (Sinikka Hakala).

Nykymuotia on alkukirjainyhdistelmä viittausunimenä. Uudessa koulussa on *SP* naisopettajan liikanimestä *Silmäpussi*. TSYK:ssa *O-J* (70–01 Olli-Jukka Jokisaari), 1990-luvun aineistossa Hämeenlinnassa *JJ* (Jarmo Joenmäki) ja Lammilla *E.T.* (televisiosta). Muodin sanotaan olevan lähtöisin kilpa-autoilija J. Järvilehdosta, josta ulkomailla käytettiin viittausunimeä *J.J. Lehto* [dzej-lehto], ja englanniksi äännettynä *JJ*:tä on jossakin määrin käytetty yleisenäkin sekundaarina viittausunimenä.

2.5.2. Viittausunimi sisältää elementin opettajan nimestä ja opettajan luonnehdinnan

Sellaisilla viittausunimillä kuin *Fretu* ja *Pummi* on vain yksi motivaatio, nimi motivoituu primaarinimen substanssista, ja sananmuodostusmalli on nimeämisessä keskeinen tekijä, eikä nimi luonnehdi kantajaansa mitenkään. Sellaisilla viittausunimillä kuin *Pätkä* ja *Mursu* on vain deskriptiivinen motivaatio,

ne luonnehtivat kantajaansa, mutta ne ovat riippumattomia kantajansa primaarinimen substanssista, eikä sananmuodostusmalli ole mitenkään keskeinen. Samalla viittaussnimellä voi kuitenkin olla kaksi motivaatiota, toisaalta primaarinimen substanssi ja toisaalta nimettävän deskriptio. Esimerkiksi 1970-luvun viittaussnimessä *Linssi* on toisena perusteena sukunimen fonologinen asu (sukunimestä *Lindström* typistemorfi, sisäkonsonantismin sievennys ja geminoituminen ja fonotaktinen morfeeminloppuinen *i*), ja toisena perusteena on nimenkantajan suuritehoiset silmälasit. Tällaisilla viittaussnimillä voi katsoa olevan **kaksoismotivaatio**.

Ilmari Kaijalan viittaussnimissä on hänen sukunimensä elementtejä: *Kanisteri* (sama *ka*-alku primaarinimessä) ja *Kaljan-Kaijala ~ Kalen-Kaljala* (mallina oppiaineeseen sopivasti nimi Gallen-Kallela), mutta myös vihjailua ryyppiskelyyn, mikä ei ole aivan harvinainen motiivi opettajien viittaussnimissä⁵⁶ (Kaijalalla tuolloin myös vaillinaisesti vakiintunut *Trankki*). Viittaussnimien *Nordfors* (Sundqvist) 60-luvun taitteessa informantit arvelevat johtuvan ryyppiskelystä, kun mallina oli koulun naapurissa olleen Nordforsin viinitehtaan nimi, joka tarjoutui samahahmoisen ruotsinkielisen nimen vastineeksi. Jos Kaijalan ja Sundqvistin liikanimet motivoituivat sekä henkilöpiirteestä että sukunimen substanssista, niillä voi katsoa olevan kaksoismotivaatio.

Produktiivinen erilaisiin nimeämismalleihin sopiva sananmuodostusmalli on yhdysnimi, jossa alkuosana on luonnehtiva määrite ja jälkiosana primaari nimi tai etunimen muunnos. Miesopettajan nimiä ovat 1920-luvulta *Tumppi-Janne ~ Tumppi* (J.K.U. Tuominen, lyhytkasvuinen), *Gorilla-Kärkkäinen ~ Gorilla ~ Hihhuli-Uuno* (Uuno Kärkkäinen, suurikokoinen ja romuluinen, osallistui laestadiolaisten toimintaan), 1930-luvulta *Paini-Heikki* > 40-luvulla *Paini-Hessu* (Heikki Lehmusto, nuorena painija, Suomen Painiliiton puheenjohtaja, Suomen painijoukkueen johtaja Antverpenin, Amsterdamin ja Berliinin olympialaisissa), vaillinaisesti vakiintuneet *Korva-Onni* (Onni Pekka Uotinen, isot korvat) ja *Tilhu-Pekka* (Pentti Tilvis), 1940-luvulta *Pihi-Eikka ~ 50-luvulla Pihi* (Eino Miettinen, englannin lehtori, joka 1940-luvulla hankki opetusmateriaaliksi englanninkielisiä lehtiä ja antoi nuukan miehen vaikutelman kootessaan lehdistä maksuja oppilailta ja patistaessaan tuomaan rahat määräpäivänä), 1950-luvulta vaillinaisesti vakiintunut *Pjatti-Eikka* (Eino Karivaara), *Nyki-Reiska ~ Nyki ~ Nykimö* (Reino Mäntylä, kasvoilla tic-oireita), 1960-luvulta *Pondi-Ykä* (Yrjö Erling, fysiikan opettaja), ja vakiintumaton *Puolitippa-Wikström* (Erik Wikström, toistuvana repliikkinä vesiväriyön opetuksen yhteydessä: ”Niin kuin minulla on tapana sanoa, vain puoli tippaa”). Naisopettajien viittaussnimenä on 1960-luvulta *Lauta-Leena ~ Latta-Leena* (Leena Huotinen, laihahko) ja uudessa koulussa on *Rehu-Pirkko ~ Kasvis-*

⁵⁶ 1990-luvun vertailuaineistossa mm. *Happo-Seimi*.

Kavén (kotitalousopettaja, jonka tunneilla käsiteltiin runsaasti kasviksia, mistä oppilaat saivat sen käsityksen, että opettaja on itse julistava kasvissyöjä). TSYK:ssa oli *Vanha-Jussi ~ Naivi-Jussi* (13–64 Juhani Vuorela), ja *Karva-Kari* (81– Kari Vuorinen). Produktiivisuutta osoittavat 1990-luvun vertailuaineistot, joissa on niin naisten kuin miestenkin nimiä.⁵⁷

Lyseon alkuaikojen *Mamma Saarinen* ei oikein kuulu tähän vaan paremmin malliin Rouva Saarinen. Semanttisesti erilaisia ovat vertailua osoittavat *Pikku-Eikka* (55– Eino Karivaara, vastakohtana vanhemmalle ja kookkaammalle englannin lehtorille Eino Miettiselle, joka oli *Pihi-Eikka*) ja yhteiskoulun *Pikku-Santtu* (36–75 Keijo Santalahti, pienikokoinen) ja *Pikku-Pirkko* (36–74 Pirkko Uotinen, muita nuorempi). Vertailussa on kyse johonkin toiseen vertaamisesta (*Pikku-Eikka* on pienempi kuin *Pihi-Eikka*) tai keskimäärään vertaamisesta (*Pikku-Santtu* oli keskimääräistä pienempi).

Viittaussnimi on todellisen tai fiktiivisen henkilön/olennon nimi (sarjakuvasta, sadusta) mutta sisältää myös elementin nimenkantajan oikeasta nimestä. Naisopettajan viittaussnimessä *Heluna* (62–) on kaksoismotivaatio, mielikuvahahmona on Walt Disneyn *Heluna*-sarjakuvalehmän piirteistö (pyöreälinjaisuus, suurikokoisuus, silmät) ja nimi on samarakenteinen kuin sukunimi [*helVCV*].⁵⁸ Uudessa koulussa viittaussimeksi *Risto Reipas* on otettu sarjakuvahahmon nimi, koska *Risto* on opettajan etunimi. Uuden koulun *Punahilkka*-nimen perusteena on punatukkaisuus ja punaiset vaatteet ja opettajan etunimi *Hilkka*. Semanttisesti nämä viittaussnimet eivät ole samanlaiset. *Heluna* on metafora. Tiedetään, millainen joidenkin piirteiden osalta *Mikki-Hiiren Heluna* on, ja ajatellaan näiden piirteiden vastaavan opettajan olemusta, opettaja on hahmoltaan ikään kuin *Heluna*. (Mielikuvahahmon deskriptio on aina kutakuinkin hankala tehtävä, ja kun me voimme käyttää vain kieltä, tulos jää pakostakin kömpelöksi ja liian yksioikoiseksi.) Sitä vastoin puhujan (nimeäjän) ei tarvitse välttämättä tietää, millaisia ovat *Risto Reipas* ja *Punahilkka*, eivätkä puhujat ajattele, että toinen opettaja olisi ikään kuin sarjakuvan *Risto Reipas* ja toinen ikään kuin isoäidin luokse menevä sadun *Punahilkka*. Motivaationa *Risto Reipas* -viittaussnimessä on vain fiktiivisen henkilön ja opettajan nimen sama elementti, ja vaikka *reipas*-elementti olisi semanttisesti sopi-

⁵⁷ Esim. *Hellä-Ulla*, *Vappu-Veijo*, *Iso-Araska*, *Raaka-Araska*, *Kone-Araska*, *Homo-Marko*, *Nakki-Timo ~ Nakki-Timppa ~ Nakki-Timpe*, *Reuma-Leena*, *Pikku-Pike*, *Aurinko-Anneli* (vakiöhymy), *Muna-Masa* (pää munan muotoinen, kaljuhko), *Puli-Artsi* (kalju), *Suo-Olli* (suolla toimiva lintuharrastaja), *Sisu-Jokke* (syö Sisu-pastilleja), *Maailmanloppu-ukko* (käyttää maailmanloppu-sanaa), *Ufo-Erola*, *Ufo-Irma* ja *Ufo-Jaska* (puhe ufoista), *Meikki-Maija*, *Meikki-Ulla*, *Nahkahousu-Irmele*, *Peruukki-Vilku* (käyttänyt peruukkia), *Fööni-Pena*, *Parta-Ulla*, *Tissi-Lissu* (isot rinnat), *Pakara-Ritva*, *Porno-Irma*, *Porno-Pirkko*, *Seksi-Seija* (puhuu härskejä ja pukeutumistyyli), *Seksi-Kari*, *Herkku-Liisa*, *Reisitasku-Ruuskanen*, *Mamma-Ruuskanen*, *Pusu-Pasanen*, *Seksi-Vaittinen*, *Suhisija-Sarkkola*.

⁵⁸ Parkanon aineistossa on *Kuikka* (sukunimi *Kujansuu*), metaforinen aines: pitkä kaula ja pitkät jalat.

va, ei kyseessä välttämättä ole kaksoismotivaatio. *Punahilkka*-viittaussnimi perustuu opettajan nimen ja satuhenkilön nimen konstituentin substanssien samuuteen (*hilkka*) ja siihen, että *puna*-konstituentti sopii edustamaan opettajan karakteristisena pidettyä piirrettä. Sarjakuvan Risto Reipas on reipas Risto, mutta sadun Punahilkka ei ole missään mielessä punainen Hilkka.⁵⁹

2.5.3. Viittaussnimi sisältää opettajan luonnehdinnan

Viittaussnimi on ns. siirrynnäinen, mallinimenä muusta kontekstista peräisin oleva elollisen olennon nimi.⁶⁰ Viittaussnimi *Vety-Mikko* oli vaillinaisesti vakiintunut, vain yhdellä luokalla 1950-luvulla, oppilaan jostakin poikakirjasta löytämä. Tumman, eksoottisen näköisen naisen viittaussnimi oli *Meksikon Mimmi* (~ *Mimmi* ~ *Mimmi from Mexico*) 1940-luvun lopun iskelmästä, ”Meksikon Mimmi ja Honolulun Impi –”. Etunimeen *Mimmi* tuntuu liittyvän vähättelevä, vulgaariksi arvioitava konnotaatio. Toinen opettaja, jonka sekundaarinimi oli *Mimmi*, oli joskus hiukan vulgaarillakin tavalla töykeä nainen.

Erehdyksenä on pidettävä syyslukukauden alussa 1966 annettua siirrynnäistä *Pate* (Kalevi Pohjola), kun opettaja tuli uudestaan lyseoon ja kaupungilla oli suuret ulkomainokset Paavo Pohjolan konsertista. Tästä mainoksesta oppilaiden mieleen jäi käsitys, että ”Paavo” on Pohjolan etunimi; *Pate* on Paavo-nimen yleinen arkipuhekielinen variantti.

Viittaussnimeä *Meksikon Mimmi* voi pitää tyyppimetäforana, jollaisia on koko joukko muitakin. Viittaussnimet on otettu ihmistyyppiä tai fiktiivisen olennon tyyppiä tarkoittavista sanoista tai nimistä. Osaksi 1920-luvulla ja osaksi 1930-luvulla tulivat *Apassi* (Toivo Veriö), *Pajatso* (Heikki Impiwaara) ja *Ponzo* (Teodor Schalin). *Apassi* oli kaitakasvoisen, kyömyenäisen, punakan ja kovaotteisen voimistelunopettajan viittaussnimi. Sana *apassi* tarkoitti intiaaniheimon jäsentä mutta myös pariisilaista katurösvöä, katupoikaa tms. (*apaches*). Viittaussnimen *Pajatso* perusteena oli eloisuus ja nopeat liikkeet. Henkilöviitteisenä *pajatso* tarkoittaa ilveilijää, koomista henkilöä (mm. Lönnrotin sanakirjassa); käsite on peräisin italialaisista kansannäytelmistä (it. *pajazzo*), ja

⁵⁹ *Punahilkka* on viittaussnimenä myös Hämeenlinnan aineistossa, annettuna selityksenä opettajan punastumisherkkyys, ja Lammim aineistossa punaisiin vaatteisiin perustuvana. *Risto Reipas*-viittaussnimen lailla on motivoitunut pelkän nimen eikä ominaispiirteiden varassa Parkanon *Saku Sammakko* Sakari-nimisen opettajan viittaussnimenä. Samaa lauluntekstiin perustuu Parkanon *Hillevi Helvi*-nimisen opettajan viittaussnimenä, opettaja ”piipittää niin kuin hiiri”; tässä olisi kyse kaksoismotivaatiosta ja lisäksi etunimen muuntamisesta. Opettajan primaarinimen ja todellisen tai fiktiivisen olennon nimen sulautumia ovat 1990-luvun aineistossa mm. *Asterix* (Astren), *Skempipinekker* (Kemppi+Schwarzenegger), *Dirty Harry* (Harry), *Esa Nahka* (Esa) ja *Smurffi* (Selin-Stumpf).

⁶⁰ Varsinaisesti paikannimistöntutkimuksen termistä *siirrynnäinen* ks. Kiviniemi & Pitkänen & Zilliacus 1974, 49–50. Termiä on käytetty myös liikanimituskielmissä, esim. Nummila 1996.

myöhemmin se on tullut tunnetuksi Leoncavallon oopperasta. Lyseota edeltäneessä Turun Suomalaisessa Lyseossa 1800-luvun lopulla oli erään oppilaan lempinimi *Pajatsu*, jonka opettaja oli antanut; ”Pajatsu oli vekkuli sanan täydessä merkityksessä. Hänen silmänsäkin kieppuivat sinne tänne ja vikkelästi kävivät kulkuneuvonsakin. – – liikkeitä vain nähtiin ja tulisia liikkeitä” (TSL 1879–1909, 145–146). *Bonzo* on vuodesta 1922 tunnettu yhdysvaltalaisen George Studdyn luoma herttaisen oloinen paksuniskainen, pyöreähartiainen koirahahmo. Kukaan ei enää tiedä, mihin perustuu alkuvuosien *Suutari* (F. F. Airola). Se voisi olla tyyppimetafora niin kuin 1940-luvun pragmaattisesti pejoratiivinen *Tvätterska* (Anna-Liisa Brusila), joka perustui ns. pyykkimuijan kampaukseen. Oppikirjassa olevan kuvan mukaan tuli 1960-luvun alussa historian opettajan liikanimeksi *Scipio* (Tapani Hannonen).⁶¹

Nimi *Poju* (Eino Karivaara) 1950-luvulla johtui siitä, että opettaja oli 25-vuotiaana lyseoon tullessaan hyvin nuoren näköinen, ja 1960-luvun alusta *Kullanmuru* (?Matti Leinonen) siitä, että opettaja oli kiltin pojan näköinen. 1960–70-luvuilta oli *Pullahiiri* (Yrjö Erling), joka perustui kantajansa pyöreähköön hahmoon ja pyöreisiin kasvonpiirteisiin; pojat eivät tunteneet sanan avopuolisoa tarkoittavaa käyttöä, ja sanan opaakkisuutta osoittaa sekin, että PS:ssa on myös ’herkkusuu’ leikilliseksi merkittynä. Toisella lihavahkolla opettajalla oli kaksi liikanimeä: *Sumo* perustui sumopainijan ja *Klovni* televisiossa esiintyneen Onni-Klovnin [Onni Gideon] ulkoiseen kaltaisuuteen (Matti Palomäki, keskimääräistä persoonallisempi opettaja). *Toope*-viittausnimen on sanottu perustuneen ilmeeseen, mentaaliseen yksioikoisuuteen, joihinkin oppilaiden mielestä lapsellisiin tekoihin (naureskelunaiheena oli ”Ole porvari” -nappi rinnassa) ja siihen, että kemian ja fysiikan demonstraatiot tuppasivat epäonnistumaan.

⁶¹ TSYK:ssa oli 1940-luvulla *Karjakko* (Helmi Rekola), maatalon tytär, joka kokonaishahmoltaan vastasi oppilaiden käsitystä karjakosta, ja *Kupittaa Tarzan ~ Tarzan* (Tauno Rajapalo), atleettivartaloineen voimistelunopettaja, joka oli aikoinaan harrastanut uimahyppyä Kupittaa uimalaitoksella. Vertailuaineistossa 1990-luvulta on runsaasti fiktiivisten olentojen nimiä, esim. *Aku Anka*, *Mikki-Hiiri*, *Nalle Puh*, *Pink Panther*, *Simpson ~ Marge Simpsoni ~ Marge*, *Smurfi*, *Väänämöinen*, *Lumimies*, *TV-pöllö*, *Jeesus*, *Esko* (kissa Karvinen -sarjakuvasta), *Joyride*, *Prinssi Rohkea*, *Prinssi Uljas*, *Veljeni Leijonamieli*, *Niisku-Neiti* (pieni, hento, pelokas nainen), *Pinokkio* (pitkä, pitkänenäinen nainen), *Lumikki* (kiltti herttainen nainen), *Sämpy* (TV-sarjan Sämpy-henkilön näköinen), *Olivia* (Mennään bussilla TV-sarjan Olivian näköinen nainen), *Hannibal Cannibal* (Uhrilampaat-elokuvan päähenkilön näköinen), *Komisaario Palmu* (mies, ”käy aina kytäämässä kun toiset on tupakalla”); vrt. *Gestapo* ”vahatii tupakanpolttajia joka nurkassa”), *Angela Forrester ~ Angela*, *Sally Spectra*, *Stephanie*, *Samantha*, *Buggy Boy*, *Frankenstein* (romuluinen, suurikokoinen mies). Todellisuuden henkilöitä tai henkilötyyppejä on mallina viittausnimissä *Viikinki* (iso mies), *Natsi* (mies, tyrannimainen tapa opettaa ja pitää kuria), *Natsi Skuugel* (natsin näköinen), *Hitler* (määräilevä mies), *Kessler* (mies, liikanimi periytyy SS-upseeri Kessleriltä), *Saddami* (tiukka teknisten töiden opettaja), *SS-mies* (Soila Salonmies, saksan opettaja, hyvin oikeistolainen nainen), *Jelinekki ~ Jeli* (jääkiekkoilijan mukaan), *Sepi* (Sepi Kumpulaisen näköinen mies).

Nimi *Teemu* (Sakari Dahlström) keksittiin syyslukukaudella 1957: opettajalla oli samanlaiset hörökorvat kuin sarjakuvasankarilla Teemulla; tuolloin Teemu ei ollut muotinimi, vaan se tuntui hiukan hassunkuriselta vanhahtavalta nimeltä. Sarjakuvista peräisin olivat 1950-luvulta *Lemmy Caution ~ Lemi* (Antti Antonen), ja ulkonäön perusteella *Pulteri* (58–60 Kalevi Leinonen) ja vaillinaisesti vakiintunut *Lothar* (59–76 Mainio Luoto). Filmistä tai sarjakuvasta on malli 1960-luvun viittausnimiin *Batman ~ Lepakkomies* (Emil Helasvaara); opettajan kasvoissakin saattoi olla jotain lepakkomaista, ja hänellä oli tapana luokan edessä seisossa haroa tukkaa, jolloin takin helmat nousivat ja syntyi lepakkomainen vaikutelma, niin kuin Batman.

Eläinmetaforia on ollut viittausnimenä alkuvuosikymmenistä asti. Muistissa on 1920-luvulta *Pukki* (K. R. Ceder), *Kolli* (G. Kannas), *Pässi* (Into Kiviluoto), *Gorilla* (Uuno Kärkkäinen), *Ankka* (J. K. V. Tuominen) ja *Mursu* (Väinö Perälä). *Pukki* perustui pukinpartaan, joka korosti kokonaishahmoa. *Kolli* merkitsee appellatiivisena metaforana poikaa, miestä ja joskus muonamiestäkin (Koski 2003). *Gorilla* perustui otteisiin ja jyhkeään ulkomuotoon. *Ankka* sopi luonnonhistorian lehtorin liikanimeksi, mutta se perustui siihen, että kysymykseensä oikean vastauksen saatuaan opettaja nitkautti päätään kuin ankka. *Mursu* perustui pitkiin riippuviin viiksiin, paksuihin poskiin ja kokonaishahmoon. Eläinmetaforia 1930-luvulta olivat jo edellisessä paikassa Yhteiskoulussa saatu *Nahkiainen* (Eino Miettinen), sekä rajoittuneesti vakiintuneet *Kameli* (Almark) ja ehkä *Kettu* (Kalliovaara). *Nahkiainen* perustui kokonaishahmoiseen habitukseen ja olemuksen rauhallisuuteen, jonka oppilaat näkivät tavallaan nihkeänä hitautena; *nahkiainen* esiintyy metaforana 1900-luvun alun kirjallisuudessa: NS 'velto saamaton ihminen, nahjus', "Menikin sen vaimonsa kanssa semmoiseksi saamattomaksi nahkiaiseksi" (NS Väinö Kataja). *Kameli* perustui lähinnä kumaraan asentoon (vrt. kamelin kyttyrä) varsinkin lehtorin istuessa eturivissä pulpetinkannella kasvot luokkaan päin. *Kettu* oli vakiintumaton liikanimi, eikä tiedä varmasti, oliko se ylipäättään metafora. Viimeinen lyseon eläinmetafora oli 1950-luvulta *Kurre* (57– Torsten Granlund), motiivina kokonaishahmoinen habitus, myös nopealiikkeisyys ja usein ruskehtava puku, mikä lisäsi oravamaista vaikutelmaa. Lyseon eläinmetaforat olivat miesopettajien liikanimiä. Uudessa koulussa naisopettajan metaforanimi *Sammakko* perustuu kasvojen rakenteeseen ja silmien etäisyyteen.⁶²

⁶² TSYK:ssa on eläimennimitys kahden miesopettajan sekundaarinimenä, 1940-luvulta *Possu* (kasvonpiirteiden perusteella) ja 60-luvulta *Muurahainen ~ Murkku*. Vertailuaineistossa 1990-luvulta on muutamia samoja eläinmetaforia kuin lyseossakin, mutta perusteet eivät aina ole samoja. *Mursu* (mies, jolla on mursunviikset), *Mursu* toisessakin koulussa, vrt. Satakunnassa v. 1571 "Päual Mursuinen", *Pässi*, *Kameli* (pitkäkaulainen köyryselkäinen nainen, kävelee kuin kameli), *Ankka* (kävelee vaappuvien askelin), *Kurre ~ Orava*, *Sammakko*. Muita vertailuaineiston eläinmetaforia ovat esim. *Kärpänen* (muistuttaa kärpistä, mies), *Kana* (nainen, hienosteleva kanamainen

Artefakti- tai kasvimetaforia olivat *Nuppineula* (21–31 Ester Talvio), *Kaktus* (42–57 Martha Jokelainen), *Tankki* (58–68 Liisa Ritala). Nimestä *Nuppineula* sanotaan: ” – lempinimen Talvio oli saanut jäykän, suoran ryhtinsä ja pitkän kaulan päässä keikkuvan pienen, pyöreän päänsä ansiosta”⁶³, myös tukkalaite korosti pään nuppimaisuutta laihaan tasapaksuun vartaloon nähden. *Tankki*-nimen kantaja oli lihava nainen; massiivisuutta korosti lähes maahan ulottuva hame, joka laukaisi taisteluvaunun vyöryvää liikkumista muistuttavan mielikuvan. *Kaktus*-nimen perusteena olivat jotenkin karkeapiirteiset kasvot sekä kokonaishahmo. Uudessa koulussa naisopettajan liikanimi *Porkkana* perustuu punatukkaisuuteen ja kokonaishahmoon.⁶⁴ Turun tyttölyseossa oli 1930- ja 40-luvulla naisopettajan liikanimi *Nuppi*, joka oli aivan samanlainen metafora kuin lyseon *Nuppineula*, ja *Pulla* oli lihavan naisopettajan liikanimi. Vertailuaineistossa 1990-luvulta on Hämeenlinnasta *Tankki* (lihava), *Tolppa* (laiha, vrt. Turun klassillisen lyseon *Tolppa*).

Viittausunimi on leksikaalisesti ulkoista olemusta tai jotakin ulkoista piirrettä luonnehtiva sana. Selvästi tällainen oli ensimmäisen vuoden *Pätkä* (Klassilliseen lyseoon jäänyt voimistelunopettaja August Blomberg). Sekundaarinimeä *Pätkä* (Usko Rantanen) käytettiin uudestaan 1949–51 voimistelunopettajasta, ja hänen toinen sekundaarinimensä *Pikku jättiläinen* perustui lyhyteen ja harteikkuuteen ja sisälsi ehkä heijastuksen voimistelusta aineena (termi *jättiläinen*), Rantanen oli nimenomaan voimistelija. Kukaan ei enää tiedä, mistä johtui alkuvuosien *Käpä* (A. I. Rosenqvist), jonka voisi käsittää variantiksi sanueesta, johon kuuluu esimerkiksi *käppänä* niin kuin ”äijänkäppänä”, mutta semanttisesti yhdistäminen ei oikein luonnu (Rosenqvist ei ollut käppänä). 1920-luvulta on peräisin *Töppö* (Edvard Hannula); *töppö* merkitsee eteläisissä murteissa tylppäpäistä, lyhyttä esinettä, ja juuri tylppäpäisyys sopii ulkoisen kokonaishahmon mukaiseksi motivaatioksi, mutta lisäperusteeksi on esitetty Hannulan töpöttävä kävelytyyli. Osaksi ulkoiseen ja osaksi mentaaliseenkin habitukseen tuntuu liittyvän 1950–60-luvun *Mökö* (Erkki

puhetapa), *Kana* (mukava, kanamainen nainen), *Pingviini* (isomahainen mies, kävelee kuin pingviini), *Pingviini* (pukeutuu ja ajattelee mustavalkoisesti, kävelee vaappuen), *Kalkkuna* (ryppyinen kaula, kelju luonne, pöyhkeä), *Kotka* (pitkänäinen nainen), *Kuikka* (pitkänäinen laiha nainen), *Tarhapöllö* (nainen, jolla on paksulinssiset silmälasit), *Lepakko* (mies, liitelee kävellessään kuin lepakko, korvat kuin lepakolla), *Kilpikonna* (pienikokoinen, perusteena myös pään liikkeet), *Hiiri* (lyhyt ja laiha mies), *Pullasorsa* (lihava nainen), *Nutipää* (ruumiinrakenne kuin sammakonpoikasella), *Majava* (ulkonevat etuhampaat), *Jänis* (hampaat kuin jäniksellä, nainen), *Rusakko* (hampaat ristissä, nainen), *Hamsteri* (pitkät etuhampaat, nainen), *Hamsteri* (paksut posket), *Kokkeri* (nainen, suuret silmät kuin cockerspanielilla), *Lehmä* (nainen, näyttää lehmältä), *Lehmä*, (isot silmät ja korvat, pitkät jalat), *Polle* (leveä hymy, isot hampaat).

⁶³ *Matkalla elämään. Turun lyseon 90-vuotisjuhlakirja*. Turku 1993.

⁶⁴ TSYK:ssa oli 1930–40-luvulla *Porkkana*, joka tuli sukunimestä *Borg*, mutta sekundaarinimi sopi myös kyseisen naisopettajan kokonaishahmoon (pitkähkö, laihakko).

Kuusinen). 1960-luvun sekundaarinimiä olivat miesopettajan bahuvriihinimi *Paksuniska* ja naisopettajan *Tippa*, joka perustui osaksi suhteellisen pieneen kokoon ja siihen liittyvään kokonaishahmon värittömyyteen ja fysiikan ja kemian lehtorin liikanimenä myös oppiaineeseen. Samalta vuosikymmeneltä on hyvin tumman naisopettajan sekundaarinimi *Musti*. Naisopettajan viittaussnimenä 1970-luvulla ollut *Karva* perustui tummiin säärökarvoihin, mistä johtui tummakarvaisuus yleisvaikutelmana.

Bahuvriihiyhdyssanoja ovat uuden koulun *Nakkisormi*, *Koukkunokka*, *Punanenä*, *Takatukka*, *Rintakarva* ja semanttisesti hiukan erityyppinen *Silmäpussi*. Uuden koulun *Hattara* perustuu suureen tukkalaitteeseen ja *Rasva* tuukan rasvaisuuteen.

Muutamat sekundaarinimet perustuvat oppiaineeseen. Veistonopettajan viittaussnimenä 1940-luvulla oli *Lampetti* (Erik Leväkari), koska hänen tunteillaan tehtiin pääasiallisesti lampetteja. Piirustuksenopettajan nimenä oli 1940-luvulla *Sinuhe* (Katri Vihervaara) egyptiläisaiheiden vuoksi ja 1950-luvulla *Puu* (Arvo Pitkänen), koska hän piirretti puita. 1960-luvulla fysiikkaan liittyivät *Pondi-Ykä* (Yrjö Erling) ja *Tippa* ja saksaan *Knabe* (Keijo Viljanen). Uuden koulun kotitalousopettajan viittaussnimet ovat *Porkkana* ~ *Rehu-Pirkko* ~ *Kasvis-Kavén*. *Porkkana*-nimeä tukee osaltaan metaforamalli, sillä nimeä tuskin voitaisiin antaa lihavalle opettajalle.

Yhden nimeämismallin tuotos on **sitaattinimi**. Äidinkielen opettajan viittaussnimi 1920-luvulla *Eto* (A. J. Sarlin) tuli tavasta käyttää Kyösti Wilkunan romaanin lauseketta *eto mies*. Äidinkielen opettajan tavasta ääntää termiin *nomini* latinalaiseen tapaan pitkä *oo* tuli *Noomini* (Onni Pekka Uotinen). 1950-luvulla *Sävy* (Viljo Lehmuusaari) tuli *sävy*-sanana toistuneesta käytöstä kuvaamataidon opetuksessa, ja 1960-luvulla *Petteri* (Kullervo Hantula) perustui äidinkielenopettajan esimerkkilauseissa käyttämään nimeen. Sitaattielementti on em. nimessä *Puolitippa-Wikström*. Ääntämistapaa on matkittu muutamalla viittaussnimellä. Tällainen on *Tanapaiva* ~ *Vainola*, kun kirkkoherra Väinölä äänsi *ä*-vokaalin aivan takaisena *a*:na; erityisesti jäi mieleen aamuhartauksissa usein esiintyvä ”tanakin paivana”. Uudessa koulussa klusiiliin *t* ääntämisestä soinnillisena on matkittu nimellä *Dade*, joka on variantti typisteniimestä *Tate* < *Taisto*, ja rakenteeltaan nimenä poikkeuksellisella ilmauksella *Diidi-daadi-duudi*, jolla erityisesti kuvattiin opettajan epäselvää puhetulvaa. Tavallaan sitaattinimiin kuuluisi 1940-luvulla vaillinaisesti vakiintunut murteellinen *Pakkom menny valkia* (Helka Hiisku), joka perustui opettajan julkaisemaan runokokoelmaan ”Karannut tuli”. Alkuaikojen sitaattinimet olivat lyhyehköjä, lekseemirakenteisia (*Eto*, *Sävy*, *Noomini*, *Vainola*, *Petteri*), hiukan pitempi oli *Tanapaiva* ja muodollisesti oikeastaan nimeksi sopimattomia ovat lauserakenteinen *Pakkom menny valkia* ja *Diidi-daadi-duudi*.

Opettajien viittaussnimet eivät ainakaan Turun lyseon vanhan koulun aikana ja tuskin paljoa uudenkaan koulun aikana heijasta sellaista oppilaiden psyyk-

kistä ahdistusta, jollaista saksalaiset psyko- ja sosiolingvistit olivat näkevinään sikäläisissä kouluissa 1970-luvulla ja johon muutamat suomalaiset gradun kirjoittajatkin uskoivat 1990-luvulla. Ikivanhaa eurooppalaista perinnettä ovat eläinmetaforat, ja primaarinimien muuntelua harrastivat jo saksalaisten ja skandinaavien esi-isät. Jotakin lyseon alkuvuosikymmenien jälkeen näyttää kuitenkin muuttuneen. Oppilaat ovat tulleet ikään kuin pahaisemmiksi samalla tavalla kuin heidän puheenpartensa on muutenkin ollut tyylillisessä murroksessa. Esimerkiksi aikoinaan säädyttöminä pidetyt ilmaukset ovat nyt uutta perinnettä. Vanhassa lyseossa joitakin tämäntapaisia alkoi tulla viimeisinä vuosina (*Kullikki*, *Niksupaska*), mutta vielä 1950-luvulla ne olisivat olleet tuiki mahdottomia. Vertailtava uuden koulun viittausnimistö ei tässä mielessä poikkeakaan kovinkaan radikaalisti vanhan koulun perinteestä. Ehkä olenaisimpana uudennoksena on erilaisten karvoitukseen (tukka, ihokarvat) perustuvien nimien suhteellisen suuri määrä, mutta näitä oli jo roomalaisilla ja skandinaaveilla. Voisi arvella, että tyttöoppilaat kiinnittäisivät huomiota tällaisiin seikkoihin. TSYK:ssa oli 1940 viiksiin perustuva miesopettajan liikanimi *Pusupensseli*, mutta lyseossa vasta 1970-luvulla *Karva*. Kaljuuntuva miesopettaja sai kohta uudessa koulussa liikanimen *Melody* hiusvärimainoksen mukaan, ja sitten tulivat sellaiset kuin naisopettajien *Hattara*, *Peruukki*, *Sotakypärä* ja *Rasva* ja miesopettajien *Takatukka* ja *Rintakarva*. Ulkopuolisen vertailuaineiston uudennoksia ovat seksuaali-intressien runsaat eksplikaatiot, esim. *Herkkuperse*, *Tissi-Lissu*, *Seksipommi* (Nummila 1996) ja *Munankarva* (Virtanen 1996), *Ahtiperse*, *Homo*, *Paskahousu* ja *Porno-Pirkko* (Lehtinen 2000). Lyseossa oli 1930-luvulla naisopettaja, ”jota olisi katsellut pitempäänkin” (informantin mukaan), mutta ei häneen viitattu 90-lukumaisin nimin, vaan käytettiin etunimeä *Sylvi* sukunimen asemasta.

LÄHTEET

Henkilöinformantit

Turun lyseon oppilaat vuoteen 1976 (kouluvuodet merkittynä): Eino Jutikkala 1919–1926. Tauno Perälä 25–34. Jorma Honkasalo 26–34. Veikko Aavikko 27–35. Niilo Ojala 28–36. Tapio Törmä 30–38. Kauko Laine 31–39. Paul Vihermaa 31–39. Sakari Heiskanen 33–41. Reino Vuorinen 34–42. Kalevi Pohjola 34–40. Veikko Oula 35–43. Risto Vuorinen 37–45. Taimo Iisalo 38–46. Torsten Granlund 39–42. Antti Antonen 40–49. Erik Wikström 41–49. Allan Aho 42–50. Kalevi Wiik 43–51. Aimo Lahtonen 44–52. Jaakko Heikelä 44–52. Turikka Niemi 45–54. Kauko Friberg 46–56. Raimo Salo 48–57. Matti Laine 49–57. Ilkka Raimo 50–59. Pekka Salminen 52–60. Tauno Äijälä 52–60. Seppo Lohtaja 53–61. Jaakko Paatero 57–62. Risto Antonen 55–65. Antti Asanti, Antero Palaja ja Jouko Taimi 57–65. Markku Fredriksson 58–67. Pentti Oksman 59–67. Risto Laalo 60–66. Raimo Korhonen 61–68. Pertti Leino 61–70. Jarmo Korhonen 63–71. Jyrki Eriksson 64–73. Janne Koski 66–74. Jussi Koski 68–76. Juha-Matti Kulmala ja Mika Melasniemi 69–77. Jukka Silvola 74–. Muut informantit: Annikki Aalto. Raili Granlund. Liisa Kai-

jala. Pirkko Kavén. Helena Koski. Jaakko Koski. Sofia Koski. Liisa Koski-Perttilä. Linda Leino. Pirkko Rajala. Toni Reponen. Jari Rusanen. Ulla Sarlin. Muusa Savijärvi. Teemu Törnström. Kirsti Wiik. Else-Maj Wikström. Kirsti Vuorinen.

Arkistot

KOTUS = Kotimaisten kielten tutkimuslaitos. Henkilönnimikokoelmat. Helsinki.
Turun Lyseon arkisto. Vuosikertomukset. Turku.

Kirjallisuus

- ANTTILA, RAIMO 1975: Affective Vocabulary in Finnish: An(other) Invitation. *Ural-Altische Jahrbücher* 47.
- 1989: Sananmuunnoksista ja spoonerismeista – ”Pietari Suuri hattunsa polki”. *Viritäjä* 93.
- BLANÁR, VINCENT 1978: Personennamen und Sprachgemeinschaft. *Recueil linguistique de Bratislava* 5. Myös RN II, 1993.
- 1981: Die designative Seite des PN-s. *Proceedings of Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences, Crakow, August 21–2, 1978 I*. The publishing house of the Polish Academy of Sciences.
- 1991: Das Antroponymische System und seine Funktionierung. *Proceedings of the XVIIth International Congress of Onomastic Sciences, Helsinki 13–18 August 1990 I*. The University of Helsinki and the Finnish Research Centre for Domestic Languages.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1933: *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- BURSE, THOMAS V. 1983: Nickname usage in an American high school. *Names* 31.
- CCELD = Collins COBUILD English language dictionary. London and Glasgow: Collins 1987.
- DROSDOWSKI, GÜNTHER 1989: *Duden 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. 2., völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim ym.: Dudenverlag.
- Duden DUW = *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Mannheim–Wien–Zürich: Dudenverlag 1989.
- FRANK, RAINER 1975: Kosenamenbildung und Kosenamengebungstendenzen im Ruhrgebiet. *Onoma* 19. Myös RN II 1993.
- GRIMM, JACOB & WILHELM GRIMM 1854–1954: *Deutsches Wörterbuch I–XVI*. Leipzig.
- HUTTERER, CLAUDIUS JÜRGEN 1978: Zur Historischen Typologie der altergermanischen Personennamen. *Budapester Beiträge zur Germanistik* 4.
- KEPSU, SAULO 1972: Hikipäästä Äyräpään. Huomioita –pää-loppuisista henkilönnimistä. *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja* 52. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- KIENER, FRANZ & MICHAEL DUSKE 1972: Untersuchungen über Lehrerspitzenamen. *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie* 4:1. Myös RN II 1993.
- KIENER, FRANZ & HANNELORE NITSCHKE 1971: Untersuchungen über Schülerspitzenamen. *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie* 3:1. Myös RN II 1993.
- KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilönnimet*. SKST 295. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1976: Om namngivningens sociala bakgrund och systematiska karaktär. *Ortnamn och samhäll. Aspekter, begrepp, metoder*, toim. KURT ZILLIACUS. Meddelanden från Folkkultursarkivet 4. Borgå.
- 1977: *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. SKST 337. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1982: *Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisen etunimet ja nimenvaihtelu*. Helsinki: Weilin+Göös.
- 1983: Om några problem inom personnamsterminologin i finskan. *Personnamsterminologi. NORNA-rapporter* 23. Lund.
- KIVINIEMI, EERO & RITVA LIISA PITKÄNEN & KURT ZILLIACUS. *Nimistötutkimuksen terminologia*. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki.

- KOSKI, MAUNO 1978: Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. *Rakenteita*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- 1982: *Suomen johto-opin morfologiaa*. Fennistica 4. Turku: Åbo Akademi, Finska institutionen.
- 1992: Erilaisia metaforia. *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, toim. LAURI HARVILAHTI, JYRKI KALLIOKOSKI, URPO NIKANNE ja TIINA ONIKKI. Suomi 162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003: Muonamies. *Tulevaisuutta rakentamassa*.
- KOSKINEN, ANTTI 1978: *Turun lyseo. Matrikkeli 1903–1976*. Forssa (Forssan Kirjapaino).
- KLNM = *Kulturhistorisk lexikon till nordisk medeltid I–XXII*. Köbenhavn–Helsingfors.
- KUNTU, TAPANI 2003: TSYK – 100 vuotta elävää kouluhistoriaa. *Turun Suomalainen Yhteiskoulu 1903–2003*. Turku: Turun Suomalaisen yhteiskoulun kannatusyhdistys r.y.
- KUNZE, KONRAD 1998: *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- LAAKSONEN, PEKKA 1972: Nätti, Tulikuuma ja Tuskanpunainen. Jätkäperinteen liikanimiä. *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja 52*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- LAASI, HILPPA 1991: *Virtain, Parkanon ja Kankaanpään koululais- ja opettajaköllit*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LEHTINEN, AULI 2000: *Kana, Koeputki ja Kuparikypärä: opettajien lisänimien synnyn ja käytön tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LEHTINEN, RAIIA 1995: *is-päätteiset sanat – yleiskieleen vai roskikseen? Sana kiertää. Kirjoituskia suomen kielestä*, toim. MAIJA LÄNSIMÄKI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 80. Helsinki: Painatuskeskus.
- LUKESCH, HELMUT 1981: Die Definition sozialer Beziehungen durch Namensgebung – Mit einem Exkurs über Schüler- und Lehrerrufnamen. *Arbeitsberichte Pädagogischen Psychologie 7*. Myös RN II 1993.
- LÖNNROT, ELIAS 1874–1880: *Suomalais–Ruotsalainen Sanakirja*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MCCLURE, PETER 1981: Nicknames and petnames. Linguistic forms and social contexts. *Nomina 5*.
- NAHKOLA, KARI 1999: Nykyslangin sananmuodostusoppia. *Virtittäjä 103*.
- NISSILÄ, VILO 1954: Syntymäpaikka- ja yhteisöä ilmaisevia sanoja nimistössämme. *Virtittäjä 58*.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja 1–6*. WSOY 1951–1962.
- NUMMILA, NINA 1996: *Siipimutteri ja Sulosääri – oppilas- ja opettajaköllit Karinaisten, Turun Kastun ja Turun läänin Kosken koulu-yhteisössä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NÄRHI, Eeva MARIA 1972: Ei susikaan sukunimestään suutu. Katsaus suomalaisiin sukunimiin. *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja 52*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- PAALANEN, JOHANNA 1992: *Kale, Kelpo ja Suudelniilo. Lempinimet yhteisössä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004: *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. SKST 959. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI & MARJATTA PAUNONEN 2002: *Stadilaisen nimipäiväkirja*. Helsinki: WSOY.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja 1–3*. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- RN II 1993 = *Reader zur Namenkunde II. Anthroponymie*, toim. FRIEDHELM DEBUS ja WILFRIED SEIBICKE. Germanistische Linguistik 115–118. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- SEIBICKE, WILFRIED 1982: *Die Personennamen im Deutschen*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- SOB = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Esselte Studium 1986.
- SOLIN, HEIKKI 2002: Zur Entwicklung des römischen Namenssystems. *Person und Name 32*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1972–3: Zum Begriff "Modell" und "System" in der Toponomastik. *Onoma XVIII*. Leuven.
- STOEBKE, DETLEF-ECKHARD 1964: *Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*. Hamburg: Leibniz-Verlag.
- Synonymisanakirja*, toim. HARRI JÄPPINEN. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY. 1989.

- TSL = *Turun Suomalainen Lyseo 1879–1909*. Helsinki 1909.
Tulevaisuutta rakentamassa. Turun lyseo 1903–2003, toim. MAUNO KOSKI. Turku: Turun lyseon historiatoimikunta 2003.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 1997: Proper names and their categorial presupposition. *You name it. Perspectives on onomastic research*. Studia Fennica Linguistica 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WDG = *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 1–6*, toim. RUTH KLAPPENBACH ja WOLFGANG STEINITZ. Berlin: Akademie-Verlag 1966–1978.
- VENTO, URPO 1972: Tunsitteko Jepulis-Penjamin? *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja 52*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- VIRTANEN, LIISA 1996: *Masa vai Lissu vai Mokka-maha ja Lakkatukka. Koululaisten opettajistaan käyttämiä lempinimiä Hämeenlinnassa 1994*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- WITKOWSKI, TEODOLIUS 1995: Probleme der Terminologie. *Namenforschung, Name Studies, Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik -- I*, toim. ERNST EICHLER & al. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

LIITE: Turun lyseon opettajat 1903–1976 työsuhteen alkamisjärjestyksessä (opetusaineet ja työvuodet). Vuosiluvut 1892–1903 osoittavat opettajan vuosia ”emokoulussa” Turun Suomalaisessa Lyseossa, joka jäi klassilliseksi lyseoksi reaalilinjaa erottua Reaalilyseoksi v. 1903. * = opettajalla on lyseon aineistossa muu viittaussimi kuin sukunimi.

Elin Nordlund (piirustus 1890/03–04). Rudolf Forstén (matematiikka, luonnonhistoria, kirjanpito 1892–1898, 03–14). Oskar Nikander (voimistelu 1892, 03–04). Frans Savander (matematiikka, fysiikka 1900, 03–04). Onni Ilmari Lehtonen (historia, äidinkieli 1902, 03–05). *Iivari Vanaja (venäjä, äidinkieli 1902 03–37). *Kaarle Robert Ceder (matematiikka ja luonnonoppi 1901, 03–41). Ella Törngren (englanti 1901, 03–26). Karl Ljungberg (maantieto sl 03). *August Blomberg (voimistelu 93). Kaarlo Väinö (uskonto, maantieto 03–04). Anton Karsten (ruotsi 03–04). Juuso Putro (venäjä 04–05). Lauri Magnus Poijärvi (voimistelu 04–07). Kaarle Laurila (saksa, ranska 04–07). Elias Muukka (piirustus 04–18). Einar Candolin (uskonto, historian lukeminen 04–20, rehtori 10–20). *Ivar Alfred Rosenqvist > Kaijansalo (matematiikka, fysiikka, kemia 04–20). Walter Olof Streng-Renkonen (saksa, ranska 04–24). *Hannes Almark (saksa, ruotsi 04–46). *Don Arthur Wikström (luonnonhistoria, maantieto 04–30). Konstantin Hämäläinen (historia, äidinkieli 06–09). Erland Hytönen (maantieto, ruotsi 04–06). H. Hornborg (äidinkieli, historia 05–06). Vivi Lindholm (historia, maantieto 07–10). Ossian Gauffin (luonnonhistoria 07–08). Onni Pesonen (voimistelu 07–09). Ivar Kerkkola (ranska 07–09). Axa Nyberg (kaunokirjoitus 08–10). Maria Ahlman (ruotsi 08–12). Paavo Päiväranta (luonnontieteitä 09–10). Jalmari Suomalainen (historia, äidinkieli 09–11). Martti Adolf Jakobsson (saksa, ranska 09–12). Oskar Palmros (venäjä 09–14). Severi Nuormaa (äidinkieli, historia, maantieto, filosofia 09–18). *Julius Finnberg (uskonto 09–21). *Kaarlo Pulkkinen (voimistelu 09–32).

Armas Ensio (luonnonhistoria, maantieto 10–20). August Honkakoski (laulu 10–22). *Gustaf Albert Kannas (ruotsi, historia 11–24). Johan Wilhelm Juvelius (historia, äidinkieli 11–27). Richard Rönberg (venäjä 14–16). Santeri Salokivi (piirustus 14–16). Leonard Björkbohm (kirjanpito 14–17). Sigrid Knuutila (venäjä 14–18). Lauri Fredrik Hagan (venäjä 16–17). Alva Bergrot (piirustus 18–19). Väinö Penttinen (matematiikka, kirjanpito 14–36). *Into Kiviluoto (latina, äidinkieli 1914–36). *Ilmari Kajala (piirustus 16–43). *Elin Saarinen (maantieto, historia 18–26). *Heikki Halme (äidinkieli 18–29). Elli Austi (piirustus 19–20). *Johannes Lagerbohm (voimistelu 19–26). *Teodor Schalin (piirustus 19–49).

Toivo Hirvonen (uskonto, filos. 20–21). A. Koskenniemi (uskonto, voimistelu 20–21). Nina Helena Jalander (saksa, ruotsi 20–21). Väinö Wilhelm Borg (matematiikka, fysiikka 20–23). Ilmari Juva (luonnonhistoria, maantieto, matematiikka 20–25). *Bertha Vanaja (äidinkieli 20–38). *Juho Kustaa Ulrik Tuominen (uskonto, filosofia 20–29). Toivo Uimonen (matematiikka, luonnonoppi 21–22). Oskar Revonsuo (saksa 21–23). Tuomas Tähtinen matematiikka, luonnonoppi 21–24). *Ester Talvio (saksa, ranska 21–31). *Väinö Perälä (uskonto, filosofia, pikakirjoitus 21–54). Bruno Malmio (matematiikka, fysiikka, kemia 22–23). Uno Virtanen (laulu 22–23). *Kosti Hjerpe (matem. aineet 22–35). Inkeri Ristikankare (saksa 23–24). Lauri Viljanen (ruotsi 23–24). Teppo Savolainen (saksa, terveysoppi 23–24). Aarne Elomaa (matematiikka, fysiikka 23–26). *Uno Kärkkäinen (laulu 23–29). Juho Wahe (matematiikka, fysiikka 23–30). *Onni Pekka Uotinen (historia, äidinkieli 23–26, 30–59). Naimi Salo (saksa 24–25). Tauno Mäkelä (kirjanpito

24–25). Niilo Mäki (saksa, filosofia 24–25). Matilda Karolina Ekström (ruotsi 24–26). Birger Bärlund > Karma (matematiikka, luonnonoppi 24–27, 30–31, 41–42). Emil Järvinen (latina 25–26). Siviä Lehto (saksa 25–26). Aarne Honka (saksa 25–28). Arvo Juvala (matematiikka, fysiikka, kemia 25–29). Lauri Kari (luonnonhistoria 25–31). Kauko Haahtela (historia 26–27). Väinö Marjanen (uskonto 1926–27). Fredrik Magnus Colérus (latina 26–29). *Hanna Levanto (maantieto, historia 26–30). *Aron Josef Sarlin (äidinkieli 26–33). *Elias Levanto (matematiikka, fysiikka, kemia 26–59). *Toivo Veriö (voimistelu 26–47). *Edward Hannula (saksa, ruotsi 26–57). Yrjö Johannes Paavola (piirustus 27–28). *Liisa Vanaja (historia, äidinkieli, maantieto 27–28). Hilja Tanskanen (historia 27–28). Viljo Kangaspuro (historia kl 1927–29). Ilmi Laitervo (saksa 27–29). Viljo Heinonen (fysiikka 28–29). Einar Johannes Salmi (matematiikka, fysiikka, kemia 28–29). *Kaarlo Iivari Karttunen (äidinkieli, historia 28–46). Eero Mäntynen (laulu sl 29). Johan Appelqvist (matematiikka, luonnonoppi 29–30). *Heikki Impiivaara (saksa, ranska 1929–45). *Urho Telaranta (uskonto, historia 29–64).

Yrjö Mustonen (maantieto, luonnonhistoria 30–31). *Maija Lauste (matematiikka, fysiikka, kemia 30–34). *Aili Kari > Karsti (laulu 30–47). *Nils Hagman (luonnonhistoria, maantieto 31–22). Tauno Kukkamäki (matematiikka 31–33). *Pentti Tilvis (ruotsi, saksa 32–33). Yrjö Renkonen (maantieto, luonnonhistoria 32–33). Pentti Mannola (voimistelu 32–34). *Aulis Oja (äidinkieli 33–34). *Fredrik Rauha (luonnonhistoria, maantieto 33–51). *Alexis von Eichwald (ruotsi, saksa, venäjä 33–58). Keijo Alho (historia 34–35). Matti Kaloinen (matematiikka 34–35). *Heikki Arpiainen (voimistelu 34–40). Arvi Artama (matematiikka 35–36). Toivo Pentikäinen (voimistelu 35–36). *Heikki Lehmusto (historia 35–54). *Heimo Nikupeteri (matematiikka, fysiikka, kemia 35–58). Keijo Santalauti (äidinkieli kl 36). Rafael Nikander (latina 36–37). *Sylv Wichmann (latina, äidinkieli 36–37). Erkki Tilvis (matematiikka 37–38). *Kustaa Paavali Kalliovaara (latina, äidinkieli 37–55). Eero Nieminen (matematiikka 38–39, kl 42). Heikki Alikoski (matematiikka, luonnonoppi 39–41). *Eino Miettinen (englanti 39–66).

Unto Merta (voimistelu 40–46). Niilo Hytönen (voimistelu 41–44). Onni Ojamo (veisto, voimistelu 41–44). Antti Perko (veisto, voimistelu 41–43). Greta Ukkonen (englanti kl 42). Pirkko Uotinen (englanti kl 42). Väinö Korpjärvi (veisto 1942–43). Uno Frank (voimistelu 42–43). Gunnar Olanterä (uskonto, filosofia 42). *Toivo Väinölä (uskonto, historia, filosofia kl 42, kk 44). Kosti Lintikka (matematiikka, fysiikka, kemia 42–44). Anna Venho (matematiikka 42–44, 47–48). Osmo Kolkki (matematiikka, luonnonoppi 42–49).

*Armas Sandelin (matematiikka, kemia, fysiikka 42–57). *Martha Jokelainen (matematiikka, ruotsi 42–57). Bertel Lönnqvist (matematiikka, luonnonoppi kl 43). Helmi Rissanen (piirustus 143–46). Olli Valkeapää (veisto 43–46). Toini Kahma (matematiikka. 44–45). Erik Rauthovi (piirustus kl 46–47). Irja Salomaa (äidinkieli 46–47). *Lempi Salminen (englanti, saksa 45–48). *Unto Livola (äidinkieli, historia 47–48). *Anna-Liisa Brusila (saksa, ranska 45–53). *Rafael Helanko (maantieto, biologia 45–72). Jouko Kivisaari (veisto 46–47). Kirsti Soini (ruotsi 46–47). *Viljo Lakio (voimistelu 46–67). Eila Nuorviita (laulu sl 47, 52–53). Pauli Sojamo (voimistelu 47–48). *Erik Leväkari (veisto 47–53). *Sampo Haahtela (äidinkieli 47–57). *Viljo Lehmuksaari (piirustus 47–64). *Valborg Hummelstedt (ruotsi 47–68). *Katri Vihervaara (piirustus kl 48). *Martti Helin (voimistelu 48–49). *Helka Hiisku (historia, äidinkieli 48–49). Armas Kauri (laulu 48–49). *Aili Virta (englanti, saksa 48–52). Omo Laine (kuvaamaito 49–51). Eero Kataja (matematiikka, luonnonoppi 49–50). Kerttu Pernu (äidinkieli, historia 49–50). Antti Perko (veisto voimistelu 49–50). *Usko Rantanen (voimistelu 49–51). *Raito Ruskeepää (musiikki 49–65).

Ossi Lahti (ruotsi 50–51). Kirsti Vähätalo (äidinkieli 50–51). Otso Aalto (historia 50–52). *Aira Saaren-Seppälä (saksa, englanti 50–61). *Aura Niskanen (äidinkieli 51–53). *Eero Hermas (voimistelu 51–74). *Lippo Lahti (äidinkieli 52–53). Erkki Arentti (matematiikka 52–53). *Klaus Lampi (kemia, matematiikka 52–55). *Esteri Kapari (ruotsi, historia 1952–59). Urho Niemelä (laulu sl 53). Vilma Kirstilä (englanti 53–54). *Jussi Uotila (äidinkieli 53–54). Ellen Helena Bruun (ruotsi 53–54). *Antti Arell (matematiikka 53–55). *Saida Helenius-Rantanen (kuvaamaito 53–58). *Onni Jäppinen (veisto 53–68). Toivo Laurmaa (uskonto, filosofia 54–55). *Alli Rytkönen (historia 54–55). Meri Kyrki (englanti 54–55). *Sven Lindholm (matematiikka 54–55). *Seppo Kivisaari (kemia, veisto 54–56). *Vieno Ekman (äidinkieli 54–57). *Marja Artukka (ruotsi 54–59). Vuokko Palva (englanti 54–59). *Mauno Koski (äidinkieli 54–63). *Arvo Pitkänen (kuvaamaito 53–58). Aki Oura (luonnonhistoria, maantieto kl 55). Väinö Jaakkola (matematiikka 55–56). Hannu Rätty matematiikka 55–56). Esteri Virtanen (englanti 55–56). Olli Miettinen (historia, äidinkieli (55–57). Yrjö-Otto Lakka (latina, äidinkieli 55–58). *Jouko Korkalo (matematiikka, fysiikka, kemia) 55–62). *Heikki Härmä (matematiikka, fysiikka, kemia 1955–67). *Taimo Iisalo (uskonto, sielutiede 55–65). *Reino Mäntylä (historia 55–71). *Eino Karivaara (englanti, ruotsi 55–90, rehtori 72–). *Kalevi Pohjola (biologia, maantieto 55–57, 66–82). Toivo Räsänen (kemia, veisto 56–57). Pentti Olavi Haarto (matematiikka, kemia 56–57). Reino Laurila (matematiikka, fysiikka 56–57). Sirkka Sario (saksa 56–57). Ernst Evert Järvi (laulu 56–62).

*Sakari Dahlström (saksa sl 57). *Kauko Seinälä (matematiikka 57–58). *Antti Antonen (englanti 57–60). *Eevi Kivekäs (englanti 57–66). *Erkki Kuusinen (luonnonhistoria, maantieto 57–66). *Lempi Aalto (äidinkieli, saksa 57–70). *Ilmari Nieminen (matematiikka, fysiikka, kemia 57–72, rehtori 59–72). *Urho Lundell (matematiikka, fysiikka, kemia 57–72). *Torsten Granlund (historia ja äidinkieli 1957–87). Antti Kröger (saksa kl 58). *Sirikka Iisalo (saksa 58–59). *Leena Koivukoski (latina, äidinkieli 58–60). *Liisa Ritala (englanti, saksa 58–68). *Lea Laitakari (kuvaamataito 58–72). Kaisa Elo (maantieto, luonnonhistoria 59–60). *Veikko Niemi (voimistelu 59–60). *Erland Sundqvist (matematiikka, fysiikka, kemia, musiikki 59–60). *Eero Toivola (historia 59–60). Taimi Samooja (venäjä 59–61). *Antti Haavio (uskonto 59–62). *Paavo E. S. Elo (saksa 59–63). *Kalevi Leinonen (matematiikka, fysiikka, kemia 58–60). Artturi Pälvimäa (voimistelu 59–60). Eino Sirpola (ruotsi, saksa 59–61). *Mainio Luoto (matematiikka, fysiikka, kemia 59–76).

Ipo Haahtela (veisto 60–61). Raimo Koskinen (voimistelu 60–61). *Tapani Hannonen (historia 60–61). Heikki Hattari (voimistelu 60–61). Tapio Laine (maantieto, luonnonhistoria 60–61). *Leena Huotinen (äidinkieli, latina 60–71). *Erik Wikström (kuvaamataito, musiikki 60–72). *Yrjö Erling (matematiikka, fysiikka, kemia 60–65). Martti Lampisuo (musiikki 60–66). *Kullervo Hantula (äidinkieli 60–68). Heimo Heikkilä (historia 61–62). Hannu Heino (voimistelu 61–62). Erkki Leimu (historia 61–62). Anna-Greta Lahtinen (ruotsi 61–62). Reijo Arola (veisto, voimistelu, historia 61–1965). *Leena Grönroos (ruotsi, saksa 61–66). *Kerttu Väri (englanti, ruotsi 61–69). *Reijo Teriaho (biologia, maantieto 61–64, 66–70). *Matti Leinonen (biologia, maantieto 62). *Heikki Arantola (uskonto 62–63). Pirkko Liisa Tuohimaa (äidinkieli 62–63). Väinö Jalava (matematiikka, fysiikka, kemia 62–63). Kalevi Kemppainen (voimistelu 62–63). Pentti Kärkkäinen (musiikki 62–63). *Eero Ruusuvuori (historia 62–69). Kaarina Kuusniemi (ranska, englanti 62–71). *Pirkko Helelä (englanti 62–). Jorma Korhonen (voimistelu 63–64). Jaakko Ojanperä (uskonto 63–64). Hannes Nissinen (uskonto 63–64). Jukka Suokivi (uskonto 63–64). Reijo Lahtonen (matematiikka 63–64). *Jussi Ikola (saksa 63–65). Anna-Liisa Similä (saksa 63–65). *Liisa Dahl (englanti 63–69). *Kerttu Salonen (fysiikka, kemia 63–87). Grigori Dorofejev (venäjä 64–65). Olli Porra (äidinkieli, filosofia, sielutiede 64–65). Michael Saaristo (maantieto, luonnonhistoria 64–65). Aarne Mäkelä (historia 64–67). *Kyllikki Eskola (saksa 64–70). *Olavi Hyvönen (uskonto 64–). *Reima Koski (voimistelu 64–65, 68–02). *Taisto Kallioniemi (matematiikka, fysiikka, kemia 64–90). *Paavo Hautala (uskonto, sielutiede, filosofia 65–66). Olli-Pekka Laine (maantieto, luonnonhistoria 65–66). Antti Koivunen (voimistelu 65–66). Matti Punkkinen (matematiikka 65–66). Reino Kero (historia 65–66). Matti Muurinen (matematiikka, fysiikka 65–66). Veikko Leppälä (venäjä 65–69). *Keijo Viljanen (saksa, ruotsi 65–72). Sinikka Kallio (englanti 66–67). *Emil Helasvaara (uskonto, filosofia, psykologia 66–73). *Lali Rinne (musiikki 66–76). *Leena Suhonen (äidinkieli 66–72). *Eila Mujunen (englanti 67–68). Eino Skyttä (voimistelu 67–68). *Matti Palomäki (englanti, ruotsi 67–). Holger Morant (viulunsoitto 68–73). *Voitto Ahlroth (tekniset työt 68–76). *Kyllikki Luoto (matematiikka, fysiikka, kemia 68–). *Lasse Lindström (ruotsi 68–). *Malle-Reet Leppälä (venäjä 69–70). *Seppo Vainio-Kaila > *David Ophir (englanti, venäjä 69–). *Kaisa Rantala (historia, äidinkieli 69–).

Raimo Rahkonen (biologia, maantieto sl 70). Tauno Mäkelä (tekniset työt 70–71). Martin Kraschewski (70–71 saksan keskustelukerho). Janice Gilmore (70–73 englannin keskustelukerho). Maija-Liisa Salo (englanti, ranska 70–72). Anja Soikkeli (kemia, biologia, maantieto 70–72). Ritva Vahtonen (saksa, englanti 70–74). *Tuula Ruokonen (englanti 70–). Jaakko Nurmi (biologia, maantieto kl 71). Marja-Leena Pitkälä (kuvaamataito 70–71). *Ruben Kivinen (kuvaamataito 71–72). Kyllikki Lindman (ruotsi 1971–73). Lars Sjöblom (kuvaamataito 71–73). Matti Qvist (matematiikka, fysiikka, kemia 71–76). *Onni Korkiakangas (historia 71–). *Tuovi Hyvönen (biologia, maantieto 71–76). *Ritva Laakso (äidinkieli 71–). Ismo Heervä (historia 72–73). Markku Monnonen (historia 72–73). Esa Lehkoinen (biologia, maantieto 72–73). Arto Ernvall (historia 72–74). Jaakko Holma (kuvaamataito 72–76). Niina Hotia (saksa, ranska 72–). *Markku Laine (matematiikka 72–). *Mauri Pyökäri (maantieto, biologia 72–99). Eva-Kristiina Kuusisto (äidinkieli 73–74). Alpo Juntunen (historia 73–74). Marja-Liisa Pihlajamaa (historia, äidinkieli 73–). *LeaKaarina Rautiainen (kuvaamataito 73–). Kari Kotiranta (uskonto, psykologia, filosofia 74–75). Oili Orre (historia 74–75). Mauri Vuola (matematiikka, fysiikka, kemia 74–75). Anneli Gröndahl (biologia, maantieto 74–76). *Aira Varjonen > Laine (saksa, englanti, ruotsi 74–). Erkki Koivunen (voimistelu 74–76). Raimo Talvitie (kuvaamataito, tekniset työt 74–76). Mikko Maanila (biologia, maantieto 74–76). Antero Entola (uskonto, psykologia, filosofia 75–77). Mauno Leinonen (historia 75–76).

Ortodoksisuskonnon opettajat: Konstantin Skorodumoff 03–30, Pietari Uspenski 34–40, Leonidas Homanen 40–41, 45–47, 55–59, A. Kasanskij 43–45, Vasili Kontioinen sl 59, Tapani Repo kl 60, Johannes Usvamo 60–61, 63–64, 67–70, Niilo Ryymin 61–62, Maire Huurainen 62–63, Veikko Tajakka 64–67, Viktor Turhanen 70–72, 77–78, Hilikka Sidoroff 72–73, Anja Torhamo 73–74, Leo Makkonen 74–77.

MAUNO KOSKI: *Sekundärnamen und Referenznamen für Lehrer*

Personennamen können in primäre und sekundäre Namen eingeteilt werden. Primärnamen sind im Prinzip die offiziellen Namen: Vorname(n) und Familienname. Daneben gibt es sekundäre Übernamen, die ihren Träger in irgendeiner Weise charakterisieren: Beinamen (Friedrich *Barbarossa*), Kosenamen, Spitznamen, Pseudonyme. In der westlichen Kultur kann man die Geschichte dieser Übernamen bis in die Antike zurückverfolgen. Zu den Sekundärnamen zählen auch die umgangssprachlichen Abwandlungen von Primärnamen (Kurznamen), die in der europäischen Kultur vor allem seit dem Mittelalter typisch sind. Zentralen Einfluß auf die Bildung von Primärnamen haben das *Benennungsmodell*, das die inhaltlichen Grundlagen umfaßt, und das *Wortbildungsmodell*, das Phonologie und Morphologie der Namen betrifft.

Eine Gruppe innerhalb der Sekundärnamen bilden die Namen, mit denen Schüler ihre Lehrer belegen, wenn sie untereinander, also „hinter deren Rücken“, von den Lehrkräften sprechen. In der Forschung wird dafür der Terminus *Lehrerspitznamen* verwendet, zu denen auch aus Vor- oder Nachname gebildete alltagssprachliche Abwandlungen gehören. Für die Gesamtheit dieser Namen wird hier der Terminus *Referenzname* verwendet. Referenznamen können in unterschiedlichem Maß etabliert sein. Ein Name kann *gefestigt* (seit Jahren verwendet, allen bekannt), *teilweise gefestigt* (z.B. nur in einer Klasse verwendet) oder *ungefestigt* (sporadisch) sein.

Das Korpus dieses Beitrags sind die Referenznamen, die die Schüler eines Jungengymnasiums, des alten Lyzeums in Turku für ihre Lehrer verwendet haben, von der Gründung der Schule im Jahr 1903 bis 1976, als im Lyzeum die Koedukation eingeführt wurde. Das Vergleichsmaterial stammt aus zwei fast gleich alten Turkuer Gymnasien, aus der „neuen Schule“, die seit 1967 Nachfolgerin des Lyzeums war, sowie für das Ende der 1990er Jahre aus etwa 10 Schulen im südlichen Westfinnland. Das Vergleichsmaterial hilft, die in rund 100 Jahren eingetretenen Veränderungen in der Anwendung der Modelle sowie die eventuellen Auswirkungen des Übergangs vom Jungenschultyp zum koedukativen Schultyp zu erkennen. Über die sozio- und psycholinguistischen Funktionen der Referenznamen sind unterschiedliche Überlegungen angestellt worden, die in diesem Beitrag im Licht des verwendeten Korpus betrachtet werden.